

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Павло КУТУЄВ
«__» _____ 20__ р.

**Дипломна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Тенденції і ризики міжнародної міграційної мобільності
людського капіталу в Україні»**

Виконала:
студентка IV курсу, групи СЛ-61
Прізвище, ім'я, по батькові
Стефанович Катерина Вікторівна

Керівник:
кандидат філософських наук, старший викладач,
Радей Андрій Сергійович

Рецензент:
д. т. н., професор,
професор кафедри теорії та практики управління
Архипов Олександр Євгенійович

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.
Студент (-ка) Стефанович Катерина
Вікторівна

Київ – 2020 року

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Павло КУТУЄВ

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу студенті

Стефанович Катерині Вікторівні

1. Тема роботи «Тенденції і ризики міжнародної міграційної мобільності людського капіталу в Україні», керівник роботи Радей Андрій Сергійович, кандидат філософських наук, старший викладач, затверджені наказом по університету від «24» квітня 2020 р. №1039-с

2. Термін подання студентом роботи 11.06.2020

3. Об'єкт, предмет роботи

Об'єктом дослідження є тенденції міжнародної трудової міграції і ризики, із якими стикаються мігранти. Розглядаючи предмет дослідження можна виділити шляхи подолання, умови формування та можливі наслідки соціальних ризиків для мігрантів з України.

4. Зміст роботи:

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

- 1.1. Інтерпретація міграції та мобільності у соціологічному вимірі
- 1.2. Міжнародна трудова міграція як результат вибору життєвої стратегії
- 1.3. Загальносуспільні та специфічні механізми регулювання мобільності для міграційних переміщень

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ В ПРОЯВАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

- 2.1. Ризик та поняття міграційних ризиків в сучасних соціологічних теоріях
- 2.2. Соціальні ризики в умовах міжкультурної комунікації

РОЗДІЛ 3. МІГРАЦІЙНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

- 3.1. Соціально-психологічний портрет потенційних мігрантів з України
- 3.2. Тенденції міжнародної трудової міграції

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

5. Перелік ілюстративного матеріалу (із зазначенням плакатів, презентацій тощо): 13 таблиць, 7 рисунків.

6. Дата видачі завдання квітень 2020 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Жовтень 2019	
2	Формування джерельної бази дослідження	Листопад-грудень 2019	
3	Складання розгорнутого плану	Січень 2019	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Лютий 2020	
5	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи (Теоретико-методологічні основи дослідження міжнародної міграційної мобільності людського капіталу)	Лютий- березень 2020	
6	Написання II розділу дипломної роботи (Дослідження міграційних ризиків в проявах міжкультурної комунікації)	Березень- квітень 2020	
7	Написання III розділу дипломної роботи (Міграційний вимір українського суспільств)	Квітень- травень 2020	
8	Написання висновків та коригування списку літератури.	Травень-червень 2020	
9	Передача дипломної роботи на кафедру	11.06.2020	

Студент

Катерина, СТЕФАНОВИЧ

Керівник

Андрій Сергійович РАДЕЙ

Анотація

Стефанович К.В. Тенденції і ризики міжнародної міграційної мобільності людського капіталу в Україні. – На правах рукопису. Дипломна робота за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2020. – 69 с., список джерел з 60 найменувань.

У роботі представлені результати дослідження міграційних ризиків трудового капіталу з України. В ході дослідження використані концепція дослідника Н. Лумана щодо переваг заміни структури «ризик/ надійності» схемою «ризик/небезпека»; теорії запропоновані А. Шюцом щодо припущення взаємозалежності шансу і ризику як залежних змінних, які підштовхують індивідів до осмислення світу і вирішення можливих негаразд та перешкод; а також розглянуто концепцію У. Бека щодо «потрійної індивідуалізації» в умовах суспільства ризиків. У роботі досліджений розгляд ризиків соціокультурного характеру трудових міжнародних мігрантів, що не співставляються з нормативно-правовими фактами соціальних обставин, а відображають інформаційну природу нових соціальних ризиків, які стають більш інтенсивними в умовах постіндустріального суспільства. Сформований соціально-психологічний портрет потенційних мігрантів з України та визначені тенденції трудової міграції з України.

Ключові слова: мобільність, трудова міграція, міграційні наміри, міграційні ризики, соціально-культурні ризики, соціально-психологічний портрет, тенденції.

Abstract

Stefanovich K.V. Tendencies and risks of the international migrant mobility of people in Ukraine. On the rights of the manuscript. Bachelor's Degree Thesis. Program Subject Area: 054 – Sociology. – National Technical University 054 "Sociology". - National Technical University of Ukraine "Kiev Polytechnic Institute of the Institute of Igor Sikorsky", Department of Sociology. - Kyiv, 2020. - 69 p., 60 sources.

The thesis presents the results of a study of migration risks of labor capital from Ukraine. The research used the concept of the researcher N. Luhmann on the advantages of replacing the structure of "risk / reliability" with the scheme "risk / danger"; theories proposed by A. Schutz on the assumption of the interdependence of chance and risk as dependent variables that push individuals to understand the world and solve possible problems and obstacles; as well as the concept of W. Beck on "triple individualization" in a society of risks. The thesis examines the risks of socio-cultural nature of international labor migrants, which are not compared with the legal facts of social circumstances, but reflect the informational nature of new social risks, which become more intense in a post-industrial society. A socio-psychological portrait of potential migrants from Ukraine has been formed and trends in labor migration from Ukraine have been identified.

Key words: mobility, labor migration, migration education, social culture, social and psychological portrait, psychological portrait, tendency.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	6
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ	6
1.1. Інтерпретація міграції та мобільності у соціологічному вимірі	6
1.2. Міжнародна трудова міграція як результат вибору життєвої стратегії ..	13
1.3. Загальносуспільні та специфічні механізми регулювання мобільності для міграційних переміщень	19
РОЗДІЛ 2	28
ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ В ПРОЯВАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	28
2.1. Ризик та поняття міграційних ризиків в сучасних соціологічних теоріях	28
2.2. Соціальні ризики в умовах міжкультурної комунікації	35
РОЗДІЛ 3	44
МІГРАЦІЙНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	44
3.1. Соціально-психологічний портрет потенційних мігрантів з України	44
3.2. Тенденції міжнародної трудової міграції	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми дипломного дослідження. Викликами для поглибленого дослідження міжнародної міграції та соціальних ризиків є збільшення інтенсивності міжнародних соціальних, економічних, культурних взаємодій; формування нової системи міждержавних відносин; створення глобального ринку праці; пом'якшення міграційних режимів більшості країн світу та пошуки оптимальних моделей міграційної політики держав-донорів та країн-реципієнтів. Активізація міграційних процесів посилює і створює нові формує соціально-економічні, соціально-культурні, соціально-правові та політичні ризики.

Зовнішні трудові міграції є одними з найважливіших аспектів збагачення економік та культур країни-реципієнта, і в той самий час фактором виникнення викликів різного характеру, що актуалізує необхідність дослідження міграційних процесів та ризиків із соціологічної точки зору. Отже, актуальність дослідження у практичному вимірі обумовлюється соціальними та політичними процесами сьогодення, а також інституційними потребами державних структур, які вирішують питання регуляції трудової міграції.

Стан наукової розробленості проблеми. Теоретичні та практичні засади міжнародної трудової міграції були опрацьовані в працях науковців Е. Валерстайна, Е. Дюркгайма, Ф. Знанецького, В. Зомбарта, Г. Зіммеля, Д. Массея, Р. Парка, Е. Равенштайна, Л. Рибаківського, П. Сорокіна та ін. Різноманітні аспекти трудових міграційних процесів досліджуються та розглядаються в роботах І. Прибуткової, О. Малиновської, В. Ніколаєвського, Н. Прохоренко, М. Шульги, Б. Юськіва та ін.

Ризик як явище досліджували Н. Луман, У. Бек, Е. Гідденс, А. Шюц, Дж. Бонолі, А. Вільдавські, М. Дуглас, Г. Еспін-Андерсен, П. Розанваллон, П. Тейлор-Губі, М. Фуко, О. Яницький.

Дослідженню соціального ризику присвячені наукові праці Н. Мешавкіної, Н. Новосад, Д. Станко, І. Майданика, Д. Вудс, В. Надраги, Е. Лібанової, С. Пірожкова та ін. Розгляд наукової літератури показав, що особливі аспекти

соціальних ризиків, які виникають через міграцію, не є в головному полі досліджень вчених.

Мета і завдання дослідження. Мету дослідження можна сформулювати як визначення соціальних ризиків трудової міграції, можливі шляхи їх уникнення та подолання, а також розгляд можливих наслідків для мігрантів, які мають досвід та тих, хто має намір щодо міграції.

Для досягнення мети були поставлені і вирішені наступні завдання:

- здійснити аналіз ключових підходів до вивчення міграції в соціологічному дискурсі;
- дослідити понятійний апарат концепту зовнішньої міграції (зокрема, зміст понять «мобільність», «міграція»);
- розкрити сутність міграції як результат вибору життєвої стратегії людини;
- визначити поняття та суть нових соціальних ризиків, які з'являються у процесі діяльності трудових мігрантів в іншому міжкультурному середовищі;
- розглянути основні умови щодо створення соціальних ризиків, які мають вплив на трудову діяльність мігрантів з України у приймаючих країнах;
- дати соціальні та соціально-психологічні характеристики потенційних українських трудових мігрантів;
- виявити сучасні тенденції міжнародної трудової міграції.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є тенденції міжнародної трудової міграції і ризики, із якими стикаються мігранти.

Розглядаючи предмет дослідження можна виділити шляхи подолання, умови формування та можливі наслідки соціальних ризиків для мігрантів з України.

Методи дослідження. У дослідженні використано такі соціологічні та загальнонаукові методи: використано логіко-семантичний метод для глибинного аналізу та розуміння понятійного апарату концепції міжнародної міграції; моделювання ризиків, з якими стикаються трудові мігранти з України; компаративний аналіз результатів відомих статистичних досліджень міграції;

структурно-функціональний аналіз у визначенні соціальних ризиків, які зустрічають трудові мігранти на шляху адаптації.

Теоретична та практична цінність роботи. Розвинуті у випускній роботі положення є внеском до теорії та емпіричного вивчення трудової міграції; вони можуть бути використані для розробки громадських проектів, які направлені на ліквідацію негативних наслідків зовнішньої трудової міграції, а також у процесі викладання навчальних курсів із соціології міграції.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких поділений на відповідні підрозділи, наявність висновків, рекомендацій та додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 82 сторінок (з них 68 основного тексту). Список використаних джерел містить 60 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

1.1. Інтерпретація міграції та мобільності у соціологічному вимірі

Дослідження міграційних процесів в соціологічному дискурсі бере початок з середини XIX століття і досі не втрачає своєї актуальності. Існування більше сотні термінологічних визначень міграції підтверджує інтерес до проблематики дослідження та його актуальності.

Ґрунтовний внесок в аналіз підходів до розуміння сутності міграції населення зробив Л. Рибаківський, який поділив визначення міграції різними вченими на три основні групи [38].

До першої групи дослідник відніс поширені наприкінці XX століття положення, які поєднують різноманітні типи переміщення громадян, зокрема соціальний і міграційний типи. До цієї відносять такі рухи як територіальний рух, галузевий та професійний [37-38]. Продуктом такої парадигми стали дослідження, що розглядають міграційні процеси просторового та соціального руху або як зміщення, яке не залежить від зміни територіального положення.

Розглядаючи другу групу, можна стверджувати, що до неї належать ті визначення міграції, які головною ознакою процесу вважають територіальні переміщення населення у просторі або зміна місця проживання на відносно тривалий термін.

Розрізняючи поняття переміщення і мобільність, Л. Рибаківський виділив третю групу визначення міграції, де наголошує, що ці поняття не є ідентичними.

Змістовний внесок в дослідження міграції зробила дослідниця О. Малиновська, яка відокремлює соціальну і природну складову та розглядає міграцію як територіальний рух населення. Незважаючи на цей факт, дослідниця О. Малиновська розглядає декілька підгруп в залежності від

масштабності підходів, в рамках таких підходів, що досліджуються виключно як просторові переміщення.

Незалежно від широти підходів, більшість дослідників вважає що основною рисою, яка визначає поняття "міграція", є територіальне переміщення індивідів. При цьому, будь-які форми соціальних переміщень, які не пов'язані зі зміною позиції у географічному просторі вважаються неправомірними [22, с. 9]. Крім того формуючою ознакою є перетин різного рівня адміністративних та державних кордонів.

Найпоширенішим є визначення Л. Рибаківського, що розглядає міграційні процеси як «будь-яке просторове переміщення, яке виникає за рахунок різних факторів, поміж деякими населеними пунктами однієї або декількох адміністративно-територіальних одиниць, незалежно від регулярності та тривалості дії та цільовій спрямованості» [38, с. 19].

Світлов О.Р. розглядає міграцію як соціо-географічне переміщення, що відбувається між різними соціальними системами і призводить до змін цих систем. При цьому відносно ролі в процесі міграційного переміщення виділяються системи походження (донори) і призначення (реципієнти) [39, с. 20].

Соціологічний підхід до дослідження міграції, що тяжіє до позиції позитивізму, зв'язаний з бажанням дослідити та повною мірою розкрити закономірності міграційних процесів, що мають об'єктивний характер, маючи на меті оцінку та розгляд будь-яких соціальних наслідків, які виникають у процесі, а також розгляд результативності заходів управління. В межах цього підходу широко використовується методологія структурного функціоналізму, що детермінує, дію соціальних факторів у їх системно-функціональній єдності, і базується переважно на теоретичних напрацюваннях Т. Парсонса [31].

Ряд соціологічних підходів зосереджується на тому, що міграційна поведінка будь-якого соціального об'єкта вивчається як продукт вибору прийнятого індивідуально, які мають пряму залежність від багатьох факторів, таких як економічний фактор, екологічний, а також географічний.

Характерним прикладом даного підходу можуть також служити роботи М. Тодаро [55]. В основі цього підходу лежить теорія раціонального вибору й приділяється досить значима роль індивідам в ухваленні рішення про міграцію, але не розглядається вплив зовнішніх стосовно індивіда обставин на його індивідуальний вибір. Найважливішим мотивом міграційної поведінки позитивісти розглядають зацікавленість індивіда або його соціального оточення у поліпшенні свого положення, зокрема матеріального.

Серед робіт, в яких як предмет дослідження береться поведінка індивідів, є праця У. Томаса й Ф. Знанецького «Польський селянин у Європі й Америці». Автори цього твору соціальне життя індивіда розуміли як процес адаптації, в ході якого індивіди відчують на собі вплив середовища й під цим впливом відбувається формування нових зразків поведінки. На їх думку, в соціумі стикаються дві системи, одна з яких змушена пристосовуватися. Пристосування носить поверхневий характер, не зачіпаючи сутності особистості.

Схожою науковою працею, від якої власне можна вести відлік розвитку українських досліджень зовнішньої міграції, стала книга Юліана Бачинського "Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки" [3]. Хоча в своїй роботі Ю. Бачинський не посилається на якісь теоретичні основи, але в його роботі виписано багато моментів що такі теорії підтверджують.

Теорія екології людини, запропонована Р. Парком [30] на початку ХХ сторіччя, виникла як результат підвищеного інтересу соціологів до впливу індустріалізації й урбанізації на соціальну поведінку людини. Екологія людини залишалася дуже впливовою в американській соціології. Як зазначає Д. Массей, багато вчених вважали неясними деякі аспекти розуміння екологами міграції. По-перше, тому що міграція розглядається як соціальна адаптація до змін у внутрішній організації популяції й/або зовнішньому середовищі, пояснення причин міграції можуть бути знайдені тільки шляхом порівняння характеристик різних місць у системі розселення. По-друге, деякі вчені вважали, що адаптації – це "чорний ящик", у якому не видно діючих і сам

вплив. По-третє, екологія людини критикувалася за невдалий розвиток, що сконцентрувався лише на чотирьох темах: популяція, організація, навколишнє середовище, і технологія [56].

Соціологічні підходи, що тяжіють до позиції суб'єктивізму, об'єднують теорії, які використовують інтерпретативні парадигми. До таких підходів, що роблять акцент на інтерпретації людської поведінки, мотивації діяльності особистості, належить, наприклад, етносоціологічний підхід, який застосовується у тому випадку, коли показники кількості мігрантів та їх складу є недостатнім, їх особистісних характеристик і установок. Оскільки необхідно враховувати, що на міграційну поведінку індивідів мають вплив як індивідуальні показники, так і соціальні групи, складом яких вони є, і в ту саму чергу референтні групи, згідно з нормами якими вибудовується соціальна дія. Досліджуючи етносоціологічний підхід, можна визначити, що він ґрунтується на теорії культури, що визначається способу адаптації, як колективної форми, до навколишнього середовища природного та соціального й, на погляд дослідників, являє собою новий, більше глибокий рівень розуміння механізмів міграції, невіддільний від обліку історичних традицій народу, у тому числі впливає і колишній міграційний досвід. Важливо відзначити, що цей напрямок часто включається в історичний підхід, у той же час він тісно пов'язаний з етнографічним підходом [2,11].

В основі цих соціологічних підходів лежать теорія соціальної дії в рамках "розуміючої соціології" М. Вебера, традиційні і більш сучасні феноменологічні концепції А. Шюца, П. Бергера, Т. Лукмана і етнометодологічні, зокрема, Г. Гарфинкеля. Такі інтерпретації соціальної реальності дозволяють дослідити різні моделі соціальної взаємодії в ситуаціях контактів "місце – мігранти", ефективно використовуючи при цьому інструментарій якісних методів.

До третього типу соціологічних підходів відносяться ті, які досліджуються через призму суб'єктивного, а також об'єктивного, структурного й динамічного, суспільного й особистісно-індивідуального, належать, в першу чергу, концепції міграційних мереж. Теоретичною основою цих концепцій є загальнонаукові

напрацювання у сфері мереж, систем, капіталів, зокрема, концепт соціального капіталу, систематичний аналіз якого був запропонований П. Бурдьє [4-5].

Мережна думка щодо розгляду капіталу, який має соціальний характер, визначається через індивідів, що мають соціальний зв'язок з міграційним оточенням з релевантним досвідом, що дійсно збільшує ймовірність того, що самі вони стануть мігрантами. Пояснення даного припущення, нові формулювання добре розкриті в багатьох роботах Д. Массея. Під міграційними мережами розуміється набір міжособистісних зв'язків, які з'єднують колишніх мігрантів, сьогоднішніх і потенційних між собою за допомогою відносин споріднення, дружби й загального соціального походження [56]. Мережні зв'язки збільшують імовірність міграції, тому що знижують вартість і ризик переміщення й підвищують очікувану віддачу від міграції. Наявність зв'язку з тим, хто мігрував, збільшує соціальний капітал, який люди можуть використовувати для одержання доступу до фінансовому капіталу, наприклад, високих зарплат за кордоном. В результаті, після проходження якогось критичного порога, соціальна міграційна структура автономно підтримує міграційний процес.

Як спробу поєднати різні підходи до пояснення міграції характеризує концепцію "міграційних систем" В. Іонцев [15] Деякі прибічники системного підходу розуміють міграційну систему як взаємодію мікро і макро факторів, що зумовлюють прийняття рішення про міграцію, а також вибір країни призначення. Наприклад, працівника-мігранта розглядають не лише як носія робочої сили, учасника виробничого процесу, а приділяють увагу його характеристикам на мікро рівні, мотивації рішення про переїзд, проблемам возз'єднання сім'ї.

Теорія соціальних змін (Я. Щепанський [50], П. Штомпка [48]) дає підставу досліджувати міграцію як аспект однорідних соціальних взаємодій та соціальної реальності, які приводять до змін соціально- функціонального й соціально-структурного характеру й таким чином досліджувати й більш повно інтерпретувати соціальні функції міграцій.

Нарешті, у методології сучасного соціологічного аналізу все більший розвиток одержує теорія життєвих сил, індивідуальної й соціальної суб'єктивності. У рамках даної теорії міграція є результатом взаємодії соціального простору й життєвих сил, внаслідок якого складаються нові потреби, що у свою чергу активізує індивідуальну і соціальну суб'єктивність особистості. С цієї точки зору міграція є також засобом, за допомогою якого освоюється оптимальний соціальний простір для реалізації життєвих сил.

Спроба започаткувати формування нової соціологічної теорії пов'язана з роботою Т. Юдіної, в якій вона висловлює ідею створення нової галузі соціології – "соціології міграції" [51]. На думку дослідниці, принциповим аргументом на користь того, що системно займатися вивченням міграційних процесів треба саме з соціологічної позиції, є та обставина, що на сьогодні процеси міграції являють собою сукупний наслідок великомасштабної модернізації й глобалізації демографічних, соціально-економічних, політичних, соціокультурних процесів; вони цілісно й системно характеризують динаміку суспільної життєдіяльності у всіх її проявах.

Міграція в роботах І. Валерстайна вивчається через результат сегментації світу в економічній перспективі та створення особливого ринку праці, що розглядається через світ-систему, а також її поляризацію. І. Валерстайн пише, що оскільки наша сучасна світ-система є капіталістичною світ-економікою, вона функціонує, ставлячи на перше місце нескінченне нагромадження капіталу. Останнє ж оптимізується створенням дуже широкого географічного розподілу сегменту праці, яким на сьогоднішній день пронизаний весь світ. Поділ праці досліджується через такі потоки як потоки капіталу, потоки робочої сили, потоки товару [58].

Традиція вивчення соціальної мобільності закладена працями П. Сорокіна, який власне запровадив цей термін і поняття, чим фактично і був покладений початок дослідження феномена соціальної мобільності.

Соціальну мобільність П. Сорокін трактує як надзвичайно широке поняття і визначає її "як будь-який перехід індивіда, чи соціального об'єкта, чи цінності,

створеної або модифікованої завдяки діяльності, з однієї соціальної позиції до іншої" [40, с. 373].

В концепції соціальної мобільності аналізуються виключно мобільність індивідів та мобільність груп. Міграційні процеси – це також рух індивідів та груп, що полегшує проведення аналогій між рухом міграційним як окремим видом руху людей і соціальною мобільністю як базовим конструктом.

П. Сорокін розрізняє горизонтальну і вертикальну мобільності. Горизонтальна мобільність визначається як перехід індивіда чи соціального об'єкта з однієї соціальної групи до іншої, розміщеної на тому самому рівні, що й перша. Або, інакше кажучи, це переміщення в межах одного соціального пласта. Передбачається, що горизонтальна мобільність відбувається без помітних змін соціального положення об'єкта у вертикальному вимірі [40, с. 373-375].

Як у самого П. Сорокіна, так і в ряді сучасних досліджень, територіальні переміщення розглядаються як приклад горизонтальної мобільності.

Основна увага в дослідженнях соціальної мобільності традиційно приділяється мобільності вертикальній. Під вертикальною соціальною мобільністю розуміються ті відношення, що виникають у разі переміщення індивіда чи соціального об'єкта з одного соціального пласта до іншого. Залежно від спрямування виокремлюються два типи вертикальної мобільності: висхідний (який розвивається до вищого рівня) і низхідний (спадний). Відповідно до природної стратифікації, існують висхідні та низхідні течії економічної, політичної і професійної мобільності та інші, на думку П. Сорокіна, менш важливі.

Отже, спектр дефініцій міграції та міграційної мобільності є досить широким у соціологічному дискурсі. Незважаючи на різноманіття визначень, територіальне переміщення все ще залишається фундаментальним поглядом для міграційних процесів. В ході дослідження з'ясовано, що не існує чіткого розподілу між поняттям міграції і мобільності, але під останньою слід розуміти здатність та готовність індивіду до переміщення.

1.2. Міжнародна трудова міграція як результат вибору життєвої стратегії

Класичний соціологічний підхід розглядає міграцію через призму рухливості населення. Як тотожне поняттю міграція, термін рухливості населення вперше у своїх працях розглянув К. Маркс, який розумів мобільність робочої сили як одну з похідних від рухливості капіталу.

Дослідник Г. Зіммель розглядає мобільність робітничого класу як один із специфічних характеристик рухливості чужинця, в той час, коли Е. Дюркгейм пропонує розглядати таку мобільність як рухливість соціальних одиниць. Поняття «масові переселення» можна помітити в роботах дослідника В. Зомбарта, а в дослідженнях соціолога Р. Парка термін перекладається як «людська міграція». Незважаючи на формулювання класичний соціологічний підхід розглядає міграцію саме як форму рухливості соціальних груп.

Дослідник Е. Дюркгейм вивчав поняття «рухливості соціальних одиниць» тим самим ввівши нове соціологічне знання, а також доказав низький рівень ймовірності послаблення такого явища як соціальні традиції «Інтенсивна рухливість індивідів, пов'язана з міграційними процесами, які провокують ослаблення будь-яких соціальних традицій» [9, с. 301].

Дослідження міграції Е. Дюркгеймом має відношення до специфічної групи соціальних ризиків, знищення відносин та руйнування традиційних структур. Як приклад можна привести ситуацію, коли соціальне коло індивіда формує його поведінку та підсвідомо змушує його наслідувати поведінку осіб, з якими вона пов'язана та підпорядковуватись їхньому впливу. Протилежну ситуацію можна спостерігати, коли індивід мігрує в інше культурне середовище, знаходячи нових авторитетів, якими вже не є люди, які оточували її в дитинстві. У цьому випадку повага проявляється у меншій мірі, «адже вона не зв'язана з минулою та теперішньою діяльністю» [9, с. 302]. Дослідник Е. Дюркгейм визначає термін поваги як «повагу за аналогією», що ж соціальним

явищем, яке стимулює адаптаційний процес. Незважаючи на відомість праць Е. Дюркгейма, дослідники сучасності не приписують цій тезі достатньої уваги.

Послаблення соціального контролю виникає за рахунок особливості мегаполісів та міграції населення, а також фактору незалежності нового покоління, який провокує свободу та простір для інновацій. Через це виникає органічна солідарність, що виникає за рахунок розподілу ринку праці та відкидає факт роздільності соціальних одиниць. Рухливість соціальних одиниць трансформує сегментовані соціальні структури в професійні групи, основою яких є ефективний розподіл праці, а також прагнення до індивідуального благополуччя. У цьому випадку міграційний процес є одним із інструментів за рахунок якого є приріст щільності суспільства. Таким чином, не переселення мігрантів, а саме ефективний поділ праці виробляє нову систему, створюючи нові умови формування моральних прав між індивідами. Головна розбіжність та незрозумілість в тому, що більш міцний зв'язок між індивідами виникає за рахунок більшої роздільності індивідів. Причина цієї розбіжності визначається через твердження, що «поділ суспільної праці протиставляє саме соціальні функції, а не індивідів» [9, с. 415], а рухливість соціальних одиниць породжують особливу концентрацію індивідів в нових структурах.

У працях В. Зомбарта на початку XX століття розглянуто суттєвий взаємозв'язок хід міграцією та ходом господарського життя приймаючих країн, враховуючи, що рухливість населення сприймається є одним із чинників формування «духу капіталізму». Міграція досліджується не тільки як зміна локального середовища, а більш як культурний фактор. В. Зомбарт досліджував міграційні процеси як шлях до досягнення особистих цілей та бажань. Потенційні мігранти розглядають нову країну не як Батьківщину, а як один із способів свого матеріального збагачення.

Німецький дослідник Г. Зіммель запропонував вивчати процес міграції, як аспект самопізнання, яке неодмінно відбувається саме у процесі переміщення. Соціолог пропонує поняття рухливого чужинця: «в історичній перспективі господарського строю чужинець є торговцем, а торговець визначається через

чужого» [42, с. 10]. Саме об'єктивність необхідності торгівлі та матеріального аспекту, надає мігранту «особливий характер рухливості». Соціолог Г. Зіммель вважає, що «саме в об'єктивності необхідної торгівлі, якщо вона є частиною структури закритої групи, відбувається той синтез віддаленості, а також близькості, що формально визначає позицію чужого» [42, с. 10-11]. Думка Г. Зіммеля різниться від поглядів К.Маркса, він розглядає відторгнення та роль мігранта саме як посередній фактор. Позитивний аспект мігранта проявляється у цінних для населення здібностей, критичному аналізі справ та розуміння перспектив та інновацій.

Дослідник Е. Равенштайн розуміє міграцію як процес поглинання переселенців приймаючою країною, що стається поступово та несвідомо, таким чином, що відсутність населення в селищах, поповнюються переселенцями з більш далекий регіонів [58].

Закони міграції мають аналогію з законами природи, до яких людина повинна пристосовуватися. Дослідження міграції як до процесу пристосування до природничих умов має популярність серед дослідників сучасності, а саме кліматичної міграції, представником якої є дослідник Б. Маєр, в рамках якої міграційний процес не є зміною місця проживання, а визначається як стратегія адаптації до природничих змін та нових кліматичних умов.

Звертаючись до праць дослідників В. Ніколаєвського та автора Н. Прохоренко, «міграційні процеси слід вивчати як будь-яке територіальне переміщення у географічному просторі, як структуру не тільки механічних, а й професійних переміщень різного виду галузей, й звісно змін просторового положення мігрантів відносно просторово закріплених структур населення» [28, с. 38-39]. Таким чином, трудова міграція розглядається як просторове переміщення індивідів, ціллю яких є працевлаштування та матеріальне забезпечення. В рамках цієї думки трудову міграцію розглядають як мобілізований самоорганізований потенціал суспільства, що виходить за межі її сприйняття як територіального переміщення.

Дослідниця І. Прибиткова провела дослідження, у ході якого було виявлено, що положення мігрантів, які виїжджають з метою працевлаштування, у соціальній ієрархії українського населення має прямий зв'язок з їхніми життєвими стратегіями [34; 35]. Погляди на міжнародну трудову міграцію як на адаптаційну стратегію за рахунок територіального переміщення, спростовується тезами про масштабність потоків мігрантів із країн, що розвиваються та стрімко трансформуються. О. Малиновська визначає це твердження через розгляд міграції як життєвої стратегії «в швидкотрансформуючих суспільствах, великі частки населення звільняються від традиційних форм зайнятості, внаслідок нерозвинутості фінансових ринків індивіди не можуть отримати кредит для започаткування бізнесу, відсутність страхування змушує шукати шляхи диверсифікації ризиків, водночас виникають обумовлені модернізацією нові споживчі потреби, що в сукупності призводить до поширення міграції як життєвої стратегії» [22, с. 78]. Можна зробити висновок, що трудові міграційні процеси є не тільки продуктом бажання та прагнення до кращого життя, а також особливою життєвою стратегією, яка породжує суттєві ризики на шляху міграції.

За визначенням дослідниці К. Абульханової-Славської, життєва стратегія особистості, «ґрунтується на принципі опори на власні сили та можливості, виявлення того, чи досить буде сил у індивіди щодо різкої зміни та трансформації у власному житті» [1, с. 32-33]. Життєва стратегія ґрунтується не на пристосуванні та адаптації до нових соціокультурних умов, а є базовою потребою у самореалізації та вдосконаленні, пошуком шляхів реалізації індивідуальних життєвих потреб мігранта. Це явище спричинене що результатом гнучкості праці та «політичної економії невпевненості» трудових відносин сучасності, в рамках якої «застаріла життєва стратегія, за якою сили й час працівника вкладалися у підвищення кваліфікації, в досягнення статусу фахівця, що дозволяло йому сподіватися на постійне одержання із цього прибутку, стає все більш безглуздою». Тому не викликає здивування факт, що в сучасному суспільстві можна побачити «радикальні трансформації життєвих

стратегій індивідів працездатного віку..., зростання «вимушеного безробіття» та «вимушеного дозвілля» [43, с. 37]. На жаль, це умови, в які найчастіше опиняються фрілансери, індивіди без роботи та потенційні переселенці. Життєва стратегія повинна бути основою кожного рішення щодо переселення з метою працевлаштування, що дозволить нівелювати «культурний шок» та зменшити тривогу на перших етапах пристосування до іншокультурного середовища.

Розгляд життєвих стратегій безробітних індивідів показав результати, що «життєва стратегія визначається як динамічна та саморегульована структура культурних та соціальних уявлень індивіда про шлях і траєкторію особистого життя, що направляє поведінку людини впродовж певного часого періоду» [44, с. 44]. Малодослідженим залишається факт визначення життєвої стратегії мігранта, який сподівається на адаптацію до нового середовища або на успішність «стратегії, що має інноваційний характер, професійної ресоціалізації шляхом інтенсифікації зусиль індивіда у системі перекваліфікації, перенавчання, пошуку нового місця праці, а також під час працевлаштування та професійної мобільності у соціальній та трудовій сфері» [44, с. 46]. Визначення стратегії життя в трудовій міграції повинно охоплювати соціальні установки, цінності, продумування наступних шляхів та кроків, сподівань культурного середовища, наявності мети, збереження ресурсів та інших чинників.

Поняття «життєва стратегія» не є тотожним поняттю «стратегія життя» та «поведінкові стратегії», адже за інтерпретацією, запропонованою М. Кухтою: «Життєві стратегії можна розглядати через комплекс соціопсихічних утворень, покликаних забезпечити пристосування та самореалізацію і розвиток індивіда в житті, яке вибудовується на основі ціннісних орієнтацій та вирізняється такими якостями, як стійкість, спрямованість, усвідомленість, організованість, самостійність, реалістичність, активність, рівні представленості, яких разом із доступними засобами зумовлюватимуть оптимальність побудови стратегій» [18, с. 14]. Життєві стратегії відрізняються від стратегії життя тим, що останні часто не розуміються суб'єктом, оскільки ґрунтуються на усталеній ієрархії

цінностей і потребують високого рівня рефлексії від мігранта. Навпаки, стратегія поведінки індивіда є алгоритмом практичних дій суб'єкта, що підштовхує його до прийняття того чи іншого рішення.

Щоб визначити міграцію як результат вибору життєвої стратегії необхідно оперувати діапазоном, в рамках якого відбувається рішення. У багатьох дослідженнях порівняльний аналіз великої кількості варіантів типів життєвих стратегій показав, що у взаємодії із оточенням існують два ключові види життєвих стратегій, до яких відноситься

1) «інновативні життєві стратегії – орієнтовані на пошук нових варіантів життя, зосереджені на вихід за межі усталених способів поведінки, стилів життя та за межі «коридору дій»;

2) консервативні життєві стратегії – орієнтовані на вже існуючі моделі варіантів життя» [18, с. 18].

Інші варіанти життєвих стратегій можна розглянути через прояви різного ступеня наближеності або до інноваційних стратегій та саморозвитку трудових мігрантів, а також до життєвих стратегій, які мають консервативний характер, спрямований на їхню адаптацію до умов іншого культурного середовища.

Рішення потенційних мігрантів, що є у стані невизначеності, завжди стосується вибору, який надалі буде направлений на територіальне переміщення з ціллю адаптації та пристосування, а також для самореалізації та пошуку інновацій. Розгляд мігрантами життєвої стратегії «виживання» або стратегії «досягнення» має зв'язок з їхньою компетентністю та обставинами, в рамках якої компетенція має прояв. «Життєві стратегії визначаються як системні утворення індивіда, в основі яких потреба у віднаходженні найбільш ефективних способів самореалізації. Життєві стратегії націлені на довгостроковий період, що проявляється у вибудові життєвої перспективи, виборі шляхів реалізації себе, самовизначенні, особливостях самореалізації та життєвій компетентності індивіда. При цьому ці чинники детерміновані суспільними процесами, соціокультурними особливостями середовища перебування людини» [18, с. 87]. Мігранти є соціально ефективними та

задоволеними собою, в залежності від професійності, компетентності та успішності власного вибору, або навпаки незадоволеними, але соціально непродуктивними.

Отже, міграція з метою працевлаштування – це в першу чергу продукт вибору життєвої стратегії в межах власної компетенції, що допомагає адаптуватися до інших умов життя або досягти успіху за допомогою територіального переміщення у приймаючі країни. У той час коли трудова міграція всередині країни може бути мотивована бажанням покращення матеріального стану, міжнародну трудову міграцію не можна зводити тільки до матеріальних потягів. Переселення в іншокультурне середовище міжнародними трудовими мігрантами є більш відповідальним вибором, що має бути погодженим із життєвою стратегією і баченням свого майбутнього. У розгляді міжнародної трудової міграції територіальний рух індивідів не стає як ключовий та вирішальний чинник. Рішення щодо трудової міграції може характеризуватися як вдале і компетентне або неприйнятним, що провокує виникнення матеріальних труднощів, але й соціальні проблеми потенційних мігрантів. Неправильний вибір може покращитись за рахунок звернення до більш відомого особам, що здійснюють трудову міграцію, алгоритму дії в рамках рішень та практичної поведінки. Соціокультурна адаптація може бути компенсацією неправильного рішення мігранта щодо перетину кордонів.

Таким чином, трудова міжнародна міграція повинна розглядатися як форма мобілізації потенціалу індивіда, що виникає за рахунок структури вибору життєвої стратегії та поведінки в умовах невизначеності.

1.3. Загальносуспільні та специфічні механізми регулювання мобільності для міграційних переміщень

За словниковим визначенням "соціальний механізм – сукупність прийомів, технологій реалізації соціальних цілей, досягнення певного результату, задоволення суспільних та індивідуальних потреб" [41, с. 264].

Мігранти стикаються як з особливостями функціонування загальносуспільних механізмів, так і з специфічними соціальними механізмами мобільності. Функції таких механізмів можуть виконувати різні соціальні інститути, найважливішими серед яких є сім'я, освіта, армія, церква, політичні, економічні і професійні організації.

Вплив як на початковий статус, так і на можливості і спрямування подальших переміщень індивіда здійснює сім'я. Саме соціальний статус сім'ї є основою "приписуваного статусу" – тобто сукупності характеристик, що зумовлені обставинами та перебувають поза контролем окремого індивіда. До таких характеристик належать: стать, вік національність, місце проживання та соціальне походження батьків і таке інше. Але сім'я відіграє значну роль і у формуванні "досяжного статусу". Саме в родині започатковується формування ціннісних орієнтацій людини, які можуть стати вирішальним фактором у формуванні міграційного настрою індивіда.

Крім того, міграційні настанови можуть бути безпосередньо пов'язані з інтересами родини. Сім'ї намагаються захистити себе від ризиків неповної зайнятості і безробіття шляхом трудової міграції внаслідок неефективних систем державного соціального страхування на випадок безробіття.

Освіта також відноситься до загальносуспільних механізмів міграційних переміщень. Багато професій та посад закриті для людини без відповідного рівня освіти. Так, в Україні, індивід не може зайняти будь-яку посаду державного службовця, лікаря якщо не має вищої освіти. Відносна легкість просування завдяки школі розуміється багатьма, що пояснює значний наплив студентів до вищих навчальних закладів.

Однак останніми роками освіта, інтелектуальна діяльність губить роль маркеру соціального престижу та компонента соціального капіталу. Про це можна судити за зменшенням чисельності студентів інститутів і університетів.

Важливим фактором у формуванні міграційних настанов на початковому етапі міграції та умовою успішної інтеграції в новій соціальній системі є доступність освіти. Бажання отримати достойний рівень освіти є причиною

переїзду з села до міста, з невеликого міста до столиці, вступу до вишів в іншій країні. Освіта може вплинути і на набутий соціальний статус, і на перспективи подальшої вертикальної мобільності.

Мігранти можуть стикатися з проблемою визнання дипломів про освіту. Ця процедура дуже часто потребує додаткового підтвердження кваліфікації навіть за умов відповідних угод між країнами.

Армія як канал соціальної мобільності відіграє особливо важливу роль у періоди міждержавних та громадянських війн, для яких взагалі характерно посилення процесів соціальної мобільності. Що стосується міграції, то військові дії є причиною територіального переміщення значних мас як мирного населення, так і професійних військових.

Армія виконує навчальну функцію широкого і різного за своїми вихідними соціальними позиціями кола молодих людей. Військовослужбовці отримують знання та навички, які можуть сприяти їх соціальній мобільності як в межах армії, так і в цивільному житті. Крім того, служба в армії надає можливості перебування у інших країнах чи регіонах. Хоча взаємні стосунки військовослужбовців і місцевого населення можуть бути обмежені, але їх зазвичай вистачає для формування загального уявлення про відмінності між соціальною системою походження і тією, де відбувається проходження служби. Ці уявлення в свою чергу можуть слугувати факторами міграційних настроїв.

Буддизм, мусульманство, даосизм, конфуціанство, індуїзм, іудаїзм, не дивлячись на замкнуто-кастовий характер, відігравали роль каналів вертикальної циркуляції у суспільстві. В періоди підйому та найвищого впливу вони возвеличували своїх адептів не тільки всередині своїх організацій, але і всередині суспільних рангів в цілому. Багато з них, що були відкриті на ранніх стадіях своєї історії і приймали послідовників з будь-яких соціальних пластів, а особливо нижчих, давали людям простого походження можливість піднятися до високих соціальних позицій.

В реалізації міграційних переміщень представники різних конфесій мають особливі можливості. В багатьох країнах реципієнтах, де можливості імміграції

визначаються щорічними квотами, вони віднесені до привілейованих категорій. Наприклад, в США для служителів церкви передбачена окрема категорія віз.

Церква для мігрантів відіграє важливу роль також на етапі інтеграції в новій соціальній системі. Важливість релігійних громад в повсякденному житті іммігрантів відчувають навіть ті, хто звик вважати себе атеїстом. Церков надавала соціальну допомогу мігрантам, витупала посередником між ним і працедавцем, місцевою владою.

Для мігрантів безпосередня участь у владних структурах є обмеженою. Для зовнішніх мігрантів така участь обмежена законодавчо. Як в Україні, так і в будь-якій іншій країні державним службовцем може бути лише її громадянин. Але це не заперечує можливості впливу мігрантів на владні структури. Зрозуміло, що реальний вплив на політику держави може здійснюватися лише за умови масового характеру переміщення іноземців на її територію, визначається не стільки загальною кількістю мігрантів, скільки співвідношенням їх кількості до кількості місцевих жителів.

Професійний канал мобільності як для людей з особливими здібностями, високою кваліфікацією, рідкісними професіями, так і з високим рівнем доходу, закріплений в законодавстві багатьох країн через квоти на в'їзд.

Згідно закону України «Про міграцію» до переліку категорій іноземців і осіб без громадянства, які можуть іммігрувати за квотою імміграції, включені: «представники наукового і культурного сектору, міграція яких відповідає інтересам нашої держави; професійні спеціалісти і експерти, гостра потреба в яких є відчутною для економіки держави; індивіди, що провели іноземну інвестицію в економіку української держави іноземною конвертованою валютою на суму не менше 100 (ста) тисяч доларів США; індивіди, що є повнорідними представником сім'ї громадян України; особи, які раніше перебували в громадянстві України; батьки, чоловік (дружина) мігранта та його неповнолітні діти; індивіди, що постійно проживали на території України протягом трьох років з дня надання їм статусу біженців в Україні чи притулку в

Україні, а також їхні батьки, чоловіки (дружини) та неповнолітні діти, які проживають разом з сім'єю.» [12, с. 50].

Засоби масової інформації здійснюють значний вплив на характер міграційних процесів. Широке розповсюдження інформації через ЗМІ про позитивні чи негативні особливості життя в інших країнах, регіонах та населених пунктах, про принади та ризики застосування різних варіантів переміщень, про наслідки відпливу населення і наслідки прибуття чужинців формує громадську думку, яка в свою чергу здійснює значний вплив на потенційних мігрантів, прибульців, місцеве населення та їх взаємодію.

Окрім вище згаданих соціальних механізмів існують і специфічні механізми соціального тестування, які відіграють важливу роль в міграційному переміщенні. До них можна віднести візовий режим, прикордонний контроль, дозвільна система на працю для іноземців і особливий статус негромадян.

В першу чергу, роль механізмів сепарації відіграють інститути контролю за доступом до території. Границі можуть перетворюючись на самостійний соціально-історичний феномен. Якщо границі переміщуються чи зовсім зникають, як це часто відбувалося і відбувається в історії, зокрема України, вони залишають по собі сліди, що, мабуть, ніколи, або принаймні нескоро, зникнуть. Так, в соціально-культурних традиціях західних областей України можна побачити сліди не тільки кордону, перенесеного напередодні II Світової війни, але й сліди розпаду Австро-Угорської імперії. Можливо, саме ці сліди визначають особливості традицій спрямування міграцій в цьому регіоні.

Режим кордону суттєво впливає на характер міграційних переміщень. Так, циркулярна міграція характерна для регіонів, де рух через кордон вільний або, не є занадто ускладненим [21]. Такий вид міграції характерний для економічних та політичних союзів, наприклад, ЄС.

Прикладом впливу прикордонного режиму на характер міграції є кордон між США та Мексикою. Циркулярна міграція була найбільш поширеною формою міграції мексиканців до США до 1990-х рр., тобто до часу, коли прикордонний контроль з боку Сполучених Штатів було значно посилено, що

мало за наслідок не зменшення міграції мексиканців, а їхнє залишення у США на довші строки.

Особливості різних ділянок кордону також можуть впливати на характер міграційних переміщень. Деякі переміщення через міждержавні кордони в Азії більш схожі на внутрішню міграцію, ніж на зовнішню, що пов'язано з наслідками колоніалізму, коли кордони розділяли єдину етнічну групу, або традиційно торгові шляхи, і встановлювалися колоніальною владою не залежно від соціальних та політичних реалій. Приклади: В'єтнам та Камбоджа, Афганістан і Пакистан, Малайзія та Індонезія, Бангладеш та Індія. В цих випадках кордони, зазвичай, довгі, складні для контролю та досить прозорі.

Важливою рисою практично всіх світових міграційних потоків є нелегальний перетин кордонів та нелегальне перебування на території мігрантів. Нелегальна міграція безпосередньо пов'язана з порядком документації громадян та режимом функціонування державних кордонів.

Власно, нелегальна міграція пов'язана не стільки з характером перетину кордону, стільки з можливостями включення до окремої соціально-географічної системи, тобто зі специфічними механізмами соціального тестування. Ці механізми реалізуються через різного роду дозволи (візи) на перебування, здійснення трудової діяльності, проживання та інші обмеження. Для більшості країн дозвіл на перебування на території ще не означає дозволу на здійснення трудової діяльності. Практично, мігрант може отримати дозвіл на тимчасове перебування лише в'їжджаючи до країни за робочою візою. Оформлення робочої візи забирає багато часу та коштів.

Обмеженням є можливість отримати громадянство, яке потребує подання значної кількості документів. Більшість країн світу з метою забезпечення прав своїх громадян обмежили отримання громадянства.

Переважає більшість трудових мігрантів з України намагаються легалізувати своє перебування і діяльність за кордоном відповідно до місцевого законодавства: 31,7% отримали дозвіл на проживання та на роботу, 3,4% – дозвіл на проживання, 39,3% мали тимчасову реєстрацію. Без офіційного

статусу 23,2% трудових мігрантів проживають і працюють за кордоном. [45, с. 36].

Багато дослідників враховуючи обсяги нелегальної міграції вважають, що функціонування кордонів має незначний вплив на рух між країнами.

Не є наслідком міграції і формування сегментованого ринку праці, але доступними для більшості мігрантів є далеко не всі його сектори. У науці є кілька сегментаційних моделей ринку праці:

1. поділ ринку праці на первинний та вторинний сегмент;
2. поділ на внутрішній та зовнішній сектори;
3. розділ на формальний та неформальний сегмент праці [32].

Досліджуючи первинний і вторинний сектор праці, можна сказати, що первинний характеризується висококваліфікованою та професійною робочою силою, що мають вищу освіту, а вторинний — навпаки є малокваліфікованим і без наявності будь-якого вищого ступеня освіти. Переважна більшість трудових мігрантів знаходить роботу на вторинному ринку праці.

Для сучасної трудової міграції з України характерною є концентрація робочої сили в певних галузях виробництва. Так, в європейських країнах переважна більшість трудових мігрантів працювали за наймом (83,6% загальної кількості). Можна спостерігати суттєве зміщення мігрантів за багатьма ознаками: видами економічної діяльності індивідів, їх формами зайнятості на ринку праці, ступінь професійності, у розрізі зайнятого населення нашої держави та європейського приймаючого суспільства. Міжнародні мігранти, як правило, заповнюють певні прогалини та вільні ніші праці у країні-реципієнта, що не приваблюють місцеве населення. Найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів є будівництво (38,6% загальної кількості) та робота домашньої прислуги (16,4%) [45, с. 37-39].

Одним із характерним проявом негативної дискримінації мігрантів є проблеми найму житла, зокрема, в містах. Відбувається концентрація мігрантів у певних районах в результаті нерівної конкуренції за можливість винайняти доступне житло.

Для зовнішньої міграції особливого значення набуває наявність зв'язків в системі, до якої відбувається переміщення. Прихильники теорії міграційних мереж вважають, що перші потоки мігрантів, які відрізняються підвищеною стійкістю до стресів, високим освітнім рівнем виходять з класу середнього та вищого класу. З ростом міграційних мереж, що охоплює значну частину населення країн, потоки міграції перестають бути вибірковими та створюють уявлення про рідне суспільство мігранта в цілому.

Сучасну еміграцію з України, що почалася в 1990-ті після зняття обмежень на виїзд за межі країни і в умовах глибокої системної кризи, називають «ною» або «четвертою хвилею», для якої характерні чітко економічний характер, значна частка високоосвічених людей, активна участь жінок, різноманітна географія країн призначення. Основну масу «четвертої хвилі» становлять так звані заробітчани, тобто українці, що виїхали за рубіж з метою працевлаштування [23].

Розгортання нової хвилі трудової міграції з України, стихійна солідарність, потреба в спілкуванні, обмежена мовна компетенція, спільні складності адаптації та інтеграції в нових обставинах стали поштовхом до створення власних організацій.

Поступово такі об'єднання оформилися в громадські організації українських мігрантів в країнах їхнього перебування. Як зазначає О. Малиновська, лише від початку 2000-х рр. кількість громадських організацій "четвертої хвилі" почала швидко зростати. Нині кількість організацій українських мігрантів в Іспанії досягає 25. В Греції зареєстровано 4 організації українців [23].

Міграційні організації українців активно виконують роботу соціального характеру: консультації юристів, психологів, допомога у пошуках житла й роботи (нерідко місцеві роботодавці звертаються до них із проханням підшукати працівника або мешканця), надання матеріальної допомоги землякам, що опинилися в складних життєвих обставинах, фінансування транспортування на батьківщину хворих або загиблих. Найважливішим

напрямом роботи міграційних організацій є освіта. Українські мігранти створюють суботні й недільні школи, при деяких з них відкриті й групи для малят. Важливу роль відіграють і власні засоби масової інформації.

Таким чином, в умовах обмеження доступу до традиційних механізмів соціальної мобільності, які діють в країнах-реципієнтах, цілий ряд функцій таких механізмів перебирають на себе міграційні спільноти, а об'єднання українських трудових мігрантів є яскравим прикладом можливостей таких спільнот.

Таким чином, важливими факторами міграційних переміщень є не тільки функціонування традиційних механізмів підйому/спуску а і специфічні механізми соціального тестування, відбору та розподілу в межах різних соціальних страт. Візовий режим, прикордонний контроль, дозвільна система на працю для іноземців і особливий статус негромадян принципово змінюють соціальний статус індивіда. Статус чужинця, з одного боку, обмежує доступ до цілого ряду ресурсів нової соціально-географічної системи, а з другого боку, стає важливою складовою його ідентичності.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ В ПРОЯВАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

2.1. Ризик та поняття міграційних ризиків в сучасних соціологічних теоріях

Різні дисципліни вивчають поняття ризику, але незважаючи на розповсюдженість терміну, концептуалізація поняття ризику не набула достатнього погодження в соціологічному дискурсі. Н. Яницький стверджує, що концептуалізація терміну відбувається в межах «реалістичного» та «соціокультурного» напрямків соціологічного теоретизування[53]. Поняття небезпеки або шкоди, підрахунок ймовірності ризиків та обчислення їхніх наслідків є ключовими ознаками реалістичного підходу. Поняття ризику досліджується в першу чергу як явище, яке носить об'єктивний характер та вивчається через призму можливої загрози або шкоди для індивіда.

Неврахування впливу та залежності від соціальних факторів є основним недоліком у традиційному визначенні поняття ризику. В рамках критики в соціологічній дисципліні розглядаються такі підходи до концептуалізації поняття ризику як «суспільства ризику» у теоріях Е. Гідденса та У.Бека, «калькулятивна раціональність» у М. Фуко та «культурно-символічний» у працях М. Дугласа та А. Вілдавського.

Одним із підходів, який широко використовується у дослідженні поняття ризику в рамках соціалізації мігрантів та населенням країни-реципієнта є культурно-символічна парадигма, яка фокусується на взаємозв'язку між «я» та «іншим».

Якщо розглядати теорію ризику, то можна з впевненістю сказати, що суспільство неможливо відокремити від нього і міжкультурний діалог формується саме на цьому принципі. У реаліях сьогодення ми можемо спостерігати різні процеси, які виключають традиційні підходи щодо дистанціювання, а також процес посилення небезпек та ризиків, які виникають за рахунок індивідуалізації. Державні кордони дійсно не є рятівником від загроз

проблем масштабного характеру, що не стосується небезпек та ризиків, які дозволяють індивіду самостійно приймати те або інше рішення. Такі проблеми, як стрімка та надмірна міжнародна міграція є одними з можливих ризиків глобального характеру, які є невідворотними та можуть поєднуватися з появою ймовірних небезпек, провокованих свідомо та штучно.

У. Бек вважає, що незворотність крайніх форм індивідуалізації є результатом посилення індустріалізації та модернізації. Тенденції індивідуалізації як соціальне явище виявлялися в різні часи, наприклад, в розрізі класичної соціологічної М. Вебер розглядав проблему як прояв духовного протестантського аскетизму, у той час як дослідник К. Маркс розглядає проблему через призму вивільнення жителів сільської місцевості від покірності станового характеру. Індивідуалізація формує загрози та ризики стосовно внутрішніх процесів та є доведеною до трикратної індивідуалізації: створення нової соціального контролю та інтеграції/реінтеграції; вивільнення від сформованих історично соціальних норм; аспект розчарування через втрату традиційного відчуття стабільності [14, с. 189]. Ця індивідуалізація потрібного характеру стає епіцентром виникнення нових ризиків та небезпек. Ключова небезпека полягає у формуванні нової індивідуалізації, що є відхиленням від історичних норм і не дорівнює особливостям та неповторностям індивіда.

«Суспільство ризику» створює непорозуміння та соціальні складності для особистості, які змушують її постійно аналізувати можливі ризики та попереджати різноманітні несприятливі ситуації. Індивідуалізація не виключає міжкультурний діалог, в рамках якого виникають соціальні труднощі, проте створює ризикогенне та нелінійне уявлення про соціальне середовище.

Ролі спостерігача є основним компонентом для сучасного дослідження поняття ризику, який поділяються на декілька типів. Перший тип можна визначити як такий, що має орієнтацію на досягнення безпечного рішення, де володіння інформацією відіграє важливу роль. Спостерігач вважає рішення безпечним та надійним, у випадку, коли інформація про перебіг подій є максимально повною та доступною. Другий тип спостерігача характеризується

трансляванням та донесенням знання та інформації до інших. Автор Н. Луман відокремлює поняття безпеки та, задля узгодження спостерігачів першого і другого типу. «Недостатня впевненість у майбутніх негараздах є одним із результатом власного рішення, адже цей ймовірний збиток вивчається як наслідок. Або чинники збитку є на поверхні і стосуються навколишнього середовища» [19, с. 150]. Таким чином, поняття ризику досліджується саме як продукт прийнятих рішень індивідом, який має намір мігрувати, а під загрозами розуміємо те, що не залежить від прийнятих рішень мігранта. Як висновок можна стверджувати, що поняття «надійності/ризик» і «небезпеки / ризику» мають абсолютно різний характер.

Відокремлення ризику і небезпеки транслює суттєвий наслідок, що традиційним суспільствам притаманно звертатися не до ризиків, а приділяти увагу безпеці. У ту саму чергу, сучасне суспільство робить акцент на використанні можливостей, а не уникненні небезпеки, адже ризики мають більшу вірогідність успіху, оскільки є продуктом вибору індивіда.

Дослідник А. Шюц вивчає значення ризиків на шансів для життя мігрантів та розглядає їх як соціальний тип «чужинця», під яким визначає дорослу особистість нашого століття, яка намагається досягти визнання або як мінімум, поважливого ставлення з боку середовища, з яким вона стає ближчим. Розуміння та осмислення всіх ризиків та можливостей є важливим для особи з потенційними намірами мігрувати.

Дослідник А. Шюц використовує терміни ризиків та шансів як сумісні поняття, що є не випадковим. Ці поняття мають альтернативний характер та є тотожними, адже спільним моментом є орієнтація на досягнення результату. На думку Шюца, зменшення рівня ризику відбувається за рахунок збільшення шансу, отже можливість зрозуміти іншого виникає при збільшенні цього шансу. «Ризикуючи та хапаючи шанс, ми проектуємо дію, яка в результаті є наслідком ключової невизначеності щодо очікуваного продукту взаємодії» [49, с. 34]. Отже, саме за рахунок суб'єктивному мисленню індивідів, ризики можуть породжувати для мігрантів шанс.

Культурні відмінності є однією з перешкод для трудових мігрантів. Невідомість можливих проблем заважає прийняти усвідомлене рішення щодо трудової міграції, а також створює соціальні ризики, які є загрозою серйозних втрат, розчарувань. Більшість мігрантів розуміють культурний зв'язок як соціальне визнання або толерантне ставлення до себе з боку приймаючого суспільства, що є достатньо типовою ситуацією для всіх трудових мігрантів.

Ризики, які пов'язані з розумінням мігрантами елементів культурного зразка приймаючої країни, мають наступний прояв:

1. Розуміння відчуженого стану мігранта до культурних традицій приймаючого суспільства;
2. Завдяки когнітивному аспекту, суттєве зменшення комунікацій, не звертаючи уваги на емоційний прояв, використання діалектів, різноманітних ідіом та жаргонізмів, що не є типовим для мігранта;
3. Мігранти намагаються надати інтерпретацію неузгодженій системі нових знань, які вони отримали в іншокультурному та перетворити її на узгоджену згідно свого бачення світу, що підлягають сумніву, беручи різноманітні моменти, які відбуваються в житті індивіда;
4. Ігнорування запитів рідного оточення щодо низького рівня лояльності, вдячності маргінальності;
5. Невірне самоіндифікація в новому соціальному колі та індивідуальне розуміння свого розвитку у приймаючій країні;
6. Розгляд сприйняття мігранта з некритичної сторони, як ключовий фактору налагодження відносин з новою соціальною групою;
7. Підвищення ризику щодо послаблення зв'язків з рідною групою, і навпаки налагодження відносин з нерідною.

Неможливість визначення індивідуальних та типових ризиків нерідної групи породжують можливі ризики, з якими зустрічаються мігранти. Через це індивіди, що готові мігрувати, конструюють соціальне уявлення через такі поняття як «псевдоблизькість», «псевдоанонімність» та «псевдотиповість». Мігрантам в уявному середовищі складно побудувати культурний діалог, а

представникам приймаючого суспільства очікувати типових реакцій від чужинців, у наслідок чого виникають різноманітні загрози та непорозуміння. Набуття навичок спілкування в іншокультурному середовищі та розуміння їх традицій збільшують шанси на адаптацію мігранта, що в повній мірі не є досяжним.

Якщо розглядати макрорівневі ризики, то вони розглядаються як очевидний продукт не налагодженості таких понять як безпека та свобода. Одним із поглядів на зовнішню трудову міграцію є розгляд індикатором відкритості соціально-економічних структур та каналів розвитку. Вільний рух робітників водночас із вільним рухом капіталу, є базовою одиницею вільних ринків та показником його розвитку та покращення. Сучасні реалії неможливі без існування міграційного руху та певного скупчення робітників в районах, де головним чином сконцерований капітал та відбувається постійний розвиток держави. У рамках ЄС, можливе вільне пересування робітничого класу, за наявності безвізового режиму. Ця вільність пересування гарантує неможливість дискримінації у питаннях працевлаштування, умов праці та її оплати, за наявності європейського громадянства. Трудові мігранти мають право вільно рухатись в межах європейських приймаючих країн та залишатися в них задля пошуку гідних умов праці.

Програма Розвитку Організації Об'єднаних Націй (UNDP) визнала надмірну міжнародну міграцію однією з глобальних загроз безпеки наших років. «Реальні загрози безпеці людства у наступному столітті викликані більшою мірою діями мільйонів людей, аніж агресією декількох націй. Ці загрози будуть приймати різні форми:

- Неконтрольоване зростання населення
- Відмінності в економічних можливостях
- Надмірна міжнародна міграція
- Погіршення стану навколишнього середовища
- Виробництво та незаконний обіг наркотиків
- Міжнародний тероризм.

В інтересах усіх народів, потрібно обрати нові методи співпраці, щоб відповісти на ці нові загрози (і інші, в разі їх виникнення) глобальній безпеці людства» [59, с. 34].

Дослідниця К.Я. Новосад вважає, що відокремлення поняття ризику і небезпеки надає можливість вилучити структури раціональної та класичної концепції поняття ризику. На жаль, розгляд прав міжнародних мігрантів як об'єктивної складової є неможливим враховуючи умови стратегій асиміляції. Приймаючи норми та правила приймаючого суспільства, мігранти мають шанс а цю об'єктивність, але в такому випадку вони повинні мати належність до спостерігачів першого порядку і відноситись лояльно до звичаїв країни-реципієнта. Потяг мігрантів до покращення життя сприймається населенням приймаючої країни як одна із загроз існуючим традиціям і культурним нормам [26, с. 128].

Саме розгляд у такій площині, сфокусований на мігрантах як на суттєвій групі ризику є значною перешкодою у дослідженні ризиків, адже мігрантів набагато легше досліджувати як групу ризиків, аніж досліджувати ризикогенні ситуації до яких вони потрапляють. Дослідження групи ризиків є насамперед розгляд соціальних небезпек, але завдяки спрямованості дослідження розділення ризику і небезпеки нівелюється майже остаточно. Дослідження цих груп має впливати з факту, що соціальні небезпеки виникають не через власний вибір мігрантів, а завдяки традиціям рідних країн мігрантів. Розгляд зовнішніх трудових мігрантів як однієї з груп ризиків є значною проблемою, адже вона породжує ксенофобію та дискримінує за національними особливостями.

Держави ЄС спрямовують свою політику на здійснення впливу на міграційні потоки та допомагають мігрантам інтегруватись у суспільство приймаючої країни. Як результат такої політики є збільшення кількості ризиків між громадянами приймаючого суспільства та потенційними мігруючими індивідами. Релігійний екстремізм та фундаменталізм є суттєвою платою за невдалі спроби налагодити міжкультурну комунікацію та майбутній зв'язок.

У випадку короткострокової та довгострокової міграції виникають різноманітні специфічні ризики: у разі подорожей, які не мають систематичний та регулярний характер, ризики загалом стосуються непогодженості для мігранта витрачених зусиль та коштів та отриманого матеріального результату.

Довгострокові поїздки викликають ризики, які мають більш глибинний характер та негативний вплив на мігранта, наприклад суттєве послаблення зв'язку з рідними та близькими; ризик втрати професійних здібностей, а також навичок спілкування, що є необхідною умовою комунікації в рідній країні; соціальна маргіналізація, створення невірної образу та викривленої ідентичності індивіда. Все ж таки неминучим фактом в цих ситуаціях є ризики, які стосуються гідну оплату праці, умов праці, безпеки праці, права на відпочинок та інших.

Соціальні ризики, пов'язані із трудовою міграцією українців, є різноплановими, їх можна розглядати в культурному, економічному, правовому, політичному аспекті.

Розглядаючи ризики трудової міграції через соціально-культурний аспект, можна виділити наступні:

- Нетолерантне, а також негативне відношення корінного населення до мігрантів, розвиток ксенофобії;
- Постійна дипривація як наслідок високої конкуренції з боку населення приймаючої країни;
- Недостатня культурна осмисленість та знання культурних аспектів, що провокує проблеми для мігранта;
- Маргіналізація індивіда, що мігрує;
- Послаблення соціальних зв'язків із близьким соціальним колом країни походження мігранта;
- Проблеми та ризики викликані оплатою праці:
- Втрата відчуття виконання соціалізаційної функції, яку виконує сім'я;
- Не конкурентна заробітна платня та важкі умови праці;
- Мігранти не поповнюють бюджет країни та фонди соціальні фонди;

- Недостатня кількість робітників на ринку праці, відтік населення з вищою освітою;
- Втрата професійних здібностей трудових мігрантів, які змінили рід занять;

Щодо ризиків, які виникають у соціально-правовій сфері мігрантів, можна виділити такі:

- Торгівля людьми, сексуальна експлуатація, ризик нелегального працевлаштування, трудове рабство, та порушення трудових прав індивіда;
- Один із ризиків є масовою прекарізацією трудових мігрантів та відсутності довгострокових гарантій працевлаштування та як наслідок зростання соціальної напруги мігруючих громадян;

Ризиками міжнародної міграції у соціально-політичній сфері є:

- Суттєве послаблення громадянської ідентичності мігруючої особи, нівелювання лояльності до рідної країни;
- Ймовірність отримання мігруючими особами громадянства у країні-реципієнта із особливими обов'язками, що провокує виникнення загроз для національної безпеки країни походження (таких проблем як вільний доступ до державної таємниці, посади на державній службі, членства в політичних партіях та інші)

2.2. Соціальні ризики в умовах міжкультурної комунікації

Найбільш точне обґрунтування поняття соціального ризику надає праця Н. Мешавкіної. З її точки зору «Соціальний ризик» – це вид життєдіяльності індивіда, пов'язаний із соціальною ситуацією, що має негативні наслідки для статусу індивіда і виявляється через погіршення рівня і якості його життєдіяльності» [24, с. 10]. Аналізуючи визначення соціального ризику крізь призму нігілістичних наслідків, дає змогу автору розглядати соціальні явища та масштабувати їх, які можуть бути включені до групи соціального ризику.

До групи соціальних ризиків за винятком вимушеної міграції та безробіття потрапили:

- злочинність;
- маргіналізація;
- низький рівень життя населення та різка диференціація за рівнем прибутків;
- низький рівень адаптаційного потенціалу населення;
- дезадаптація.

Учений Д. Станко зробив висновок про зв'язок соціальних ризиків з ідеєю економічної безпеки і рекомендує розглядати соціальні ризики як безпеку особистості в економічному контексті (у вузькому значенні) та в контексті добробуту (у широкому значенні) [26]. Економічну безпеку розуміють як прояв добробуту, переконаність людини у її можливості забезпечити особисті життєві потреби та думки про майбутнє. Відчуття забезпеченості, особистий досвід людини та її соціальне коло мають прямий зв'язок із соціальними ризиками та економічною безпекою.

I. Майданік виділяє такі основні типи ризиків:

- які пов'язані з пошуком та забезпеченням робочими місцями громадян;
- ризики порушення прав людини;
- соціально-психологічні ризики, що стосуються погіршення взаємозв'язку з рідними на Батьківщині, відсутність інформаційних потоків;
- пов'язані із забезпеченням робочими місцями мігрантів через далекий від норми рівень заробітної плати, незадовільні умови праці та недотримання роботодавцем відповідних умов та інші.

До ризиків, що стосуються порушення прав людини I. Майданік включає торгівлю людьми та невідповідне ставлення до трудових мігрантів, тобто прояви неповаги до честі та гідності [20, с. 8-9].

Соціальний ризик за В. Надрага характеризується прийняттям рішення, а також питанням вибору.

До об'єктивних умов ризику він відносить:

- наявність сумнівів та нерішучості;
- неодмінний пошук та вибір альтернативи;
- змога проаналізувати можливий результат вибору.

Розглядаючи тлумачення соціального ризику необхідно виключати процес виникнення несприятливих обставин та труднощів людського діяння. Соціальні ризики – це реакція трудових мігрантів на загрози та перешкоди, які вони планують подолати. За тлумаченням Л. Забеліного, соціальні ризики необхідно розуміти як небезпеки та бар'єри, що зумовлені швидким старінням, інцидентами на виробництві, професійними захворюваннями, а також підвищеним рівнем захворюваності, безробітності, смертності та інвалідності.

Схоже визначення соціального ризику, яке робить акцент на ситуації, коли особа, що має бажання та фізичну можливість працювати, не може бути забезпечена робочим місцем чи отримувати заробітну плату, використовується Міжнародною організацією праці[27].

Норми міжнародних Конвенцій відіграють ключову роль у розумінні та класифікації соціальних ризиків міжнародних трудових мігрантів. Згідно з Конвенцією МОП та Європейським Кодексом соціального забезпечення, соціальні ризики поділяють на традиційні та нетрадиційні.

До традиційних соціальних ризиків належать:

- ризики скорочення або втрати прибутку внаслідок: хвороби, виробничої травми або професійного захворювання;
- ризики скорочення або втрати прибутку внаслідок: виховання дітей, вагітності та пологів, втрати годувальника;
- ризики скорочення або втрати прибутку внаслідок інвалідності та безробіття.

До нетрадиційних соціальних ризиків відносять:

- перелік життєвих умов, які руйнують нормальну життєдіяльність людини та ті, що вона не має змоги подолати самотійно;

у країнах Європи може належати «необхідність фінансової допомоги матері на період призупинення отримання освіти, наявність догляду за хворими дітьми і батьками; недостатня допомога сім'ям з дітьми, вихованню та освіті дітей; брак коштів на будівництво і утримання помешкання; скрутне становище тощо» [36, с. 403].

У період розбудови постіндустріального простору, соціальні трансформації стали поштовхом до появи «нових соціальних ризиків».

Унаслідок постіндустріального методу організації господарства, виникли нові можливості, а саме: професії та форми зайнятості, які створили суперечку між професіоналізмом та некваліфікованістю. Новоспечені соціальні ризики стали результатом перебудови економіки зі сфери виробництва у сферу послуг, а також появою нового «квасікласу» «прекаріату». «Характерним для індустріального суспільства є суперечка між капіталом та працею, натомість основним соціальним ускладненням стає суперечність між некваліфікованістю та професіоналізмом» [16, с. 76].

П. Тейлор-Губі (Peter Taylor-Gooby) [54], Г. Еспін-Андерсен (Esping-Andersen G.), Дж. Бонолі (Bonoli G.), П. Розанваллон (Rosanvallon P.) вперше винесли проблему нових соціальних ризиків у науковий світ. Суспільною базовою платформою для їх аналізу стали проблеми становлення держав загального добробуту в розвинутих країнах ЄС. Відповідно до поглядів Г. Еспін-Андерсена, таку державу відрізняє низький рівень деоб'єктивації. Натомість Ф. Кастлс та Д. Мітчелл початковою ознакою такої держави вважають відносно невисокі соціальні витрати та не застосовність інструментів зрівняння у соціальній політиці. Дж. Бонолі основним принципом держави добробуту вважає низьку питому вагу соціальних витрат. Однак для всіх загальною рисою держави добробуту частіше вважають те, що соціальні ризики повністю відшкодовуються для груп, які задіяні у виробництві, інші набувають залежності від соціальної підтримки.

Протягом переходу до постіндустріального суспільства достатньо проблематичним є вироблення певного ряду суспільних послуг, що є головною

метою «ліберальної держави добробуту». Складнощі під час надання соціальних послуг зачіпають багато політичних аспектів, зокрема питання економічного устрою та концепції справедливих відносин між індивідами та спільнотою в цілому. У цих обставинах надлишкова міжнародна міграція постала для розвинутих країн як важливе питання. Ідея створення «ліберальної держави добробуту» стає більш проблематичною, якщо не вирішити питання про співвідношення справедливих відносин та міжнародної міграції.

Учений П. Тейлор-Губі та засновник ідеї соціальних ризиків у державах загального добробуту, говорить про те, що для дослідження соціальних ризиків важливим чинником є такі чотири сучасні соціально-економічні процеси. По-перше, це прагнення направити низькокваліфіковану роботу в країни, де рівень заробітної праці є нижчим. Технічний прорив у виробничій сфері, що зменшує частку не компетентних робочих місць, є чинником розширення масштабів міжнародної конкуренції та трудової міграції. П. Тейлор-Губі має на увазі, що це може зміцнити контакт між освітою та зайнятістю. Аналіз дослідження європейських домогосподарств (European Household Panel Study) говорить про те, що «ризик опинитися в довгостроковій бідності майже вп'ятеро вищий серед тих, хто має базовий рівень освіти порівняно з тими, хто вступив до університету» [54, с. 3-4].

По-друге, підвищення економічної активності жінок, в той час коли економічна активність чоловіків зменшується є одним з глобальних процесів, що мають вплив на створення нових соціальних ризиків. Наприклад, у Великобританії впродовж останніх тридцяти років XX століття зайнятість чоловіків робочих місць знизилась на одинадцять відсотків (з 89 відсотків у 1970 році до 78 відсотків у 2001 році), а зайнятість жінок навпаки зросла на шістнадцять відсотків (від 45 до 61 відсотка). Відповідно до бази даних соціальних витрат (Social Expenditure Database), кількість працюючих чоловіків у Великобританії складає 77,6 відсотка, а зайнятість жінок – 68,0 відсотків. Необхідно сказати, що середній відсоток зайнятості серед чоловіків ЄС є значно меншим за показник Великобританії і складає всього 70,8 відсотка [60].

Отже, нові соціальні ризики є нагальною проблемою для розвинутих країн та країн, що розвиваються.

Старіння нації - третій процес, який має сильний вплив на нові соціальні ризики, що має наслідки для соціальної підтримки, впливає на вартість послуг у галузі охорони здоров'я та пенсійну систему. Кількість людей, старших за 65 років, в ЄС складає 18,4 відсотка. У світовому масштабі найбільшим є відсоток населення похилого віку (понад 65 років) в таких країнах як: Японія – 25,1%, Німеччина – 21,4%, Італія – 21,3%, Фінляндія 19,9% [24]. Співвідношення осіб, старших за 65 років до населення працездатного віку в Європі, згідно з прогнозами, збільшиться на 73% в період між 2000 і 2030 роками [26]. Зростання частки похилих людей у населенні розвинутих країн спричиняє розповсюдженість послуг з догляду за літніми людьми. Надання цих послуг забезпечують трудові мігранти з інших, менш розвинутих країн. Послуга мігрантів про догляд за літніми людьми вимагає максимально короткої дистанції з ними або спільного проживання, що завдає додаткових незручностей та зумовлює додаткові ризики, вирішення яких не є надлегким.

Відповідно до дослідження П. Тейлор-Губі відніс кризи у системі соціального захисту та пенсійного забезпечення. Це стосується не тільки ризиків надання послуг трудовими мігрантами літнім людям, а також ризиків відсутності пенсійного забезпечення з приватних пенсійних фондів. Зрушення соціальних послуг у бік приватного сектору відбувається, насамперед, у напрямі соціального захисту найбільш незахищених прошарків населення.

Г. Еспін-Андерсен рекомендує розділити нові соціальні ризики між ринком, сім'єю і державою. Тоді особиста незалежність забезпечується родинним домогосподарством, а держава буде мати вплив на приватне життя громадян тільки тоді, коли потенціал сім'ї майже вичерпаний.

З іншого боку, обрана модель зобов'язує існування міцної традиційної сім'ї, що з точки зору сучасного суспільства є нелегкою вимогою. На жаль, трудові мігранти не мають змоги отримувати соціальну підтримку та захист з

боку сім'ї. Окрім цього, таку модель посилюють такі явища: циркулярна міграція, активна взаємодія між мігрантами та їхніми сім'ями та транснаціональні сім'ї.

З точки зору українського дослідника міграції Б. Юськіва, в умовах трансформації і глобалізації світової економіки «ліберальна держава добробуту» відчула сильні удари по системі соціального забезпечення. «Нові соціальні ризики стали викликом для держави добробуту, оскільки раніше вони або не були розпізнані, або не були достатньо поширені, або перебували поза межами компетенції держави, наприклад, через ідеологічні міркування. Відтак прийшло інше розуміння держави добробуту, в якій основною мінімальною функцією є мінімізація або перерозподіл людських ризиків. Деякі нинішні ризики мали місце в минулому: забезпечення старості, допомога на період безробіття, проблеми зі здоров'ям, безпека праці тощо. Проте в постіндустріальному і глобалізованому суспільстві форми ризиків змінилися» [52, с. 112]. Поява нових ризиків виникає у тому випадку, коли держава гарантує низький рівень захисту громадян у правовому секторі, по-перше у рамках питань соціального дистанціювання, тероризму та ідентичності.

Однією з суттєвих проблем та питань розвинених країн та країн загального добробуту є інтеграційні процеси мігруючих осіб, адже ці процеси повинні мати незалежний характер та гарантувати рентабельність праці мігруючих громадян. Робота мігруючих осіб, які здатні самостійно ідентифікувати власні соціальні ризики, є у більшій мірою рентабельною та вигідною.

Цікавою є думка дослідника Д. Вудса щодо соціальних ризиків, який зробив висновок, що трудова міграційні процеси провокують можливі труднощі для приймаючих розвинених беручи до уваги такі теорії, як теорія перспектив соціальної згуртованості та теорія мультикультуралізму. В першу чергу, починаючи з кінця XX століття, потоки міграції в розвинуті країни європейського союзу стають більш інтенсивними: кожного року держави європейського союзу законно мігрує більше трьох мільйонів з метою довгострокового переміщення, а ще значка частка мігрантів переміщується на

в короткостроковий термін, в рамках чого виникає явище нелегального проникнення міжнародних трудових мігрантів. Вудс відзначає, що дійсно такі потоки мігрантів важко відстежувати. Також, процес інтеграції мігрантів у ринок праці не можна вважати результативним, адже невисокий рівень успіху та складність контролю примушує країни звертатися до певної процедури відбору мігруючих осіб. Такі процеси провокують інші небезпеки та загрози, адже обмеження дозволу на працю при високому попиті на неї є ризикованим неврегульованим переміщенням осіб, що мігрують [57, с. 17]. Отже, держави загального добробуту повинні залишатися відкритими та результати їх міграційного контролю не можуть бути повністю передбачуваними.

Як ми бачимо питання етнічної ідентичності мігрантів є центральним у питаннях європейського союзу, беручи до уваги чинники економічного характеру. Ця теза була аргументована норвезьким дослідником Т. Еріксоном. Згідно з результатами його праць, конфлікти сучасності міжетнічного змісту притягують ідентичність у якості такого ресурсу, як політичного. Особи міжетнічних конфліктів є учасниками боротьби за ресурси, які є дефіцитними. Тому головна перевага та цінність ідентичності виражається в інструментах сучасної капіталістичної боротьби. Але очевидно, що у це змагання в приймаючих країнах за ресурси, включеними є далеко не всі, адже дехто може стояти осторонь матеріальних задовольень та наснаги до отримання ресурсів. Тому факт міжнаціональної боротьби є не випадковим, а саме загострення проблеми виникає на етапі отримання таких ресурсів, як майна, влади, освіти та інших.

Разом із втратою дефіциту, змагання за ресурси втрачає свою актуальність, та стає зайвим у розрізі відчуття етнічної ідентичності в сучасному суспільстві. Підвищення ролі економічного, адміністративного фактору в структуризації суспільства перетворило етнічну ідентичність у надлишкову процедуру соціалізації. Ключовою метою ідентифікації мігруючої особи виникає бажання отримати доступ до ресурсів державних та адміністративних, але подібне

можна отримати й за допомогою існуючої освіти чи підвищення рівня кваліфікації.

Виникнення нових ризиків соціального характеру є поза розглядом конфлікту капіталу та праці, який був характерним для індустріального суспільства. Суть нових соціальних ризиків виходить з конфлікту між професіоналізмом та некомпетентністю робітників. Загрозою для мігрантів є також сумніви у професійності осіб зі сторони країни-реципієнта.

Через невідомість та недостатню кількість інформації, трудові мігранти дуже сильно переживають щодо рівня своєї компетенції, що торкається не тільки професійної складової, а й міжкультурної комунікації. Однією з перешкод у комунікації мігрантів є небезпека та ризик недостатнього рівня компетентності та знання міжкультурних аспектів. Є ймовірність, що будуть розуміти та відчувати суттєву потребу ідентичності в новій країні, а також потребу адаптації до кардинально нових умов існування.

Отже, можна виділити наступні групи соціальних ризиків з якими зустрічаються мігруючі особи: ті, що за своїм характером мають інформаційну природу, а також ті, що розглядаються через ризик виникнення ситуації матеріальних проблем мігруючого індивіда. Ризики соціального характеру, що розглядаються через інформаційну природу, можемо виокремити як такі, що є похідною від релевантності системи окремих знань, а також соціальні ризики, що визначені неповною мірою, що характерні для постіндустріального суспільства. Якщо розглядати об'єктивні умови соціальних ризиків, то можна виявити наявність певної невизначеності індивіда, можливість розгляду альтернативних шляхів та пониження рівню ризиків; ризиків, характеристиками яких є малий рівень проінформованості осіб, що мігрують з метою працевлаштування. На початковому етапі ці ризики є моментом перешкоди, але згодом можуть набувати характер самої загрози, якої згодом буде значно важче уникнути.

РОЗДІЛ 3.

МІГРАЦІЙНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Соціально-психологічний портрет потенційних мігрантів з України

Наміри українського суспільства до міграції визначається однією із складових міграційних настроїв, які вимірюється як за допомогою кількісних, так і якісних методів дослідження. Готовність громадян України до трудової міграції за межі країни зростає, що викликано як економічними, так і соціальними чинниками. Моніторинг Інституту соціології НАН України повідомляє, що у 2018 році 14,6% респондентів були готові покинути Батьківщину та поїхати працювати за кордон, що більше ніж вдвічі перевищує показники 2012 р. Питання соціально-психологічного портрета мігрантів: їх типових соціальних та соціально-психологічних характеристик, є вкрай важливим для з'ясування мотивів та причин міграційних процесів в Україні.

Меншу частину тих, хто готовий до трудової міграції за кордон, складають жінки — 43%, що не суттєво відрізняється від чоловіків, частка яких складає 57%. За віковим показником найбільш готовими до міграції є група, віком від 18 до 29 років, яка складає 35% від загальної кількості респондентів. Без сумнівів, орієнтація молоді на трудову міграцію є серйозною загрозою для якості людського капіталу та масового відтіку мізків у найближчі роки. По мірі зростання, другою за показниками є група від 30 до 39 років, що складає 27% від респондентів, готових до міграції. Майже кожним п'ятим від майбутніх мігрантів є люди віком від 40 до 49 років, що становить 18%. Цікавим фактом є те, що показники громадян, які збираються виїжджати з метою заробітків, вдвічі перевищує тих, хто збирається залишитися працювати в Україні. Кількість потенційних мігрантів знижується зі зростанням віку громадян, доказом чого є 2,8 відсотків респондентів віком 60-69 років та лише 1,4 віком більше 70 років.

Розподіл українців за віком, які готові у найближчий рік мігрувати з метою заробітків, у відсотках за 2017р. [46]

Намір щодо виїзду	18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 і більше років	Разом
Так	35,2	26,9	18,0	15,7	2,8	1,4	100,0
Ні	19,0	20,2	15,6	20,9	14,5	9,8	100,0

Аналізуючи таблицю, можна зробити висновок, що серед тих, хто збирається мігрувати, понад 80% є особами до 50 років, які є складають основну частину працездатного населення.

Однією з основних характеристик при розгляді соціально-психологічного портрету мігранта є врахування рівня його освіти. Адже, на рівень соціальної мобільності впливає рівень освіченості: чим більш ерудована особистість, тим легше їй пристосовується та орієнтується у соціумі. Не менш важливим чинником є рівень знання англійської та інших іноземних мов, що допомагає мігранту швидше та легше адаптуватися до нового соціально-культурного середовища. Також існує пряма залежність між рівнем освіченості людини та її професійними здібностями, на яку в першу чергу звертає увагу потенційний майбутній роботодавець.

Розглядаючи результати розподілу майбутніх мігрантів за ступенем освіти, можна зробити висновок, що він має незначні відмінності від групи тих, які не збирається мігрувати (рис. 3.1). Серед потенційних мігрантів найбільшу частку займають представники з середньою спеціальною освітою, які складають 44% від загального. Наступною категорією за величиною є респонденти з неповною та повною вищою – 5,8% та 32,1% відповідно.

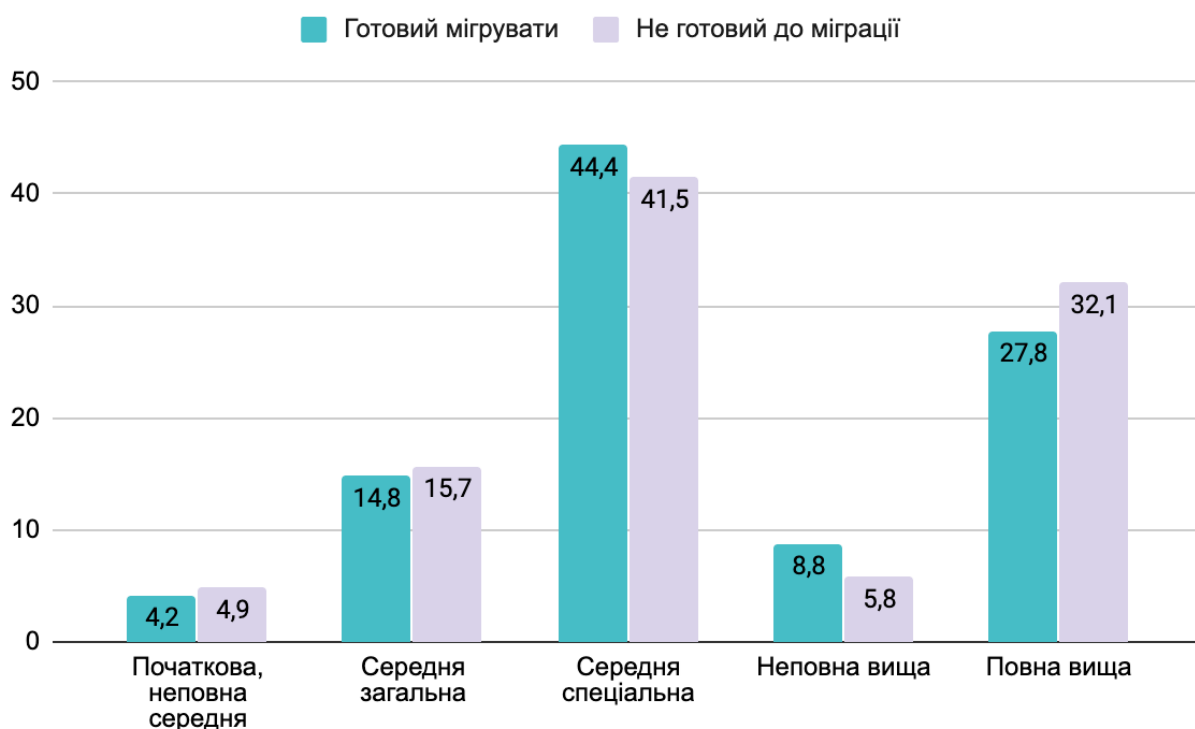

Рис.3.1 Розподіл українців за рівнем освіти, які готові у найближчий рік мігрувати з метою заробітків, у відсотках за 2017р

Формуючи соціально-психологічний портрет потенційних мігрантів на основі наведених даних, можна сказати, що більшість з респондентів, які мають намір виїхати на заробітки, є особами з освітнім та професійним ресурсом. Це є потенційною загрозою та тривожним сигналом щодо відтоку мізків з України та втратою інтелектуального потенціалу, а також через не реалізацію професійних здібностей та освіти мігрантів, адже більшість з них працюють за не за суміжними із спеціальністю професією. Найбільшою популярністю користуються місця з найменшим попитом на професії, які є не дуже цікавими та привабливими для корінних жителів країни. На престижні професії є претенденти серед громадян приймаючої країни. Як висновок, Україна працює над інтелектуальним збагаченням населення неефективно та в якійсь мірі безрезультатно, адже весь накопичений досвід спеціалісти реалізують у приймаючій мігранта країні.

Територіальне розміщення жителів сіл та міст має різну спрямованість на трудові міграційні процеси. Зростаючу тенденцію можна помітити в інтенсивних намірах жителів селищ та невеликих міст щодо виїзду на заробітки — їхню частку складає майже 75% (додаток 1).

Якщо розглядати розподілення по регіонах, можна прослідкувати нерівномірність у намірах трудових мігрантів. (табл. 3.2). Жителі західної України становлять більшу частку у цьому розподілі – 31%, але поступається заробітчанах із центральної частини України, частка яких складає 39%. Серед потенційних мігрантів мешканці західного регіону формують у півтора рази більшу частку, ніж серед тих, хто не зацікавлений у роботі за кордоном, тоді як мешканці сходу та півдня – у півтора рази меншу.

Таблиця 3.2

Розподіл українців, які збираються найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, за регіоном проживання, %, 2017р [46]

Намір щодо виїзду	Захід	Центр	Південь	Схід	Разом
Так	30,6	38,9	7,4	23,1	100,0
Ні	19,4	36,0	11,3	33,3	100,0

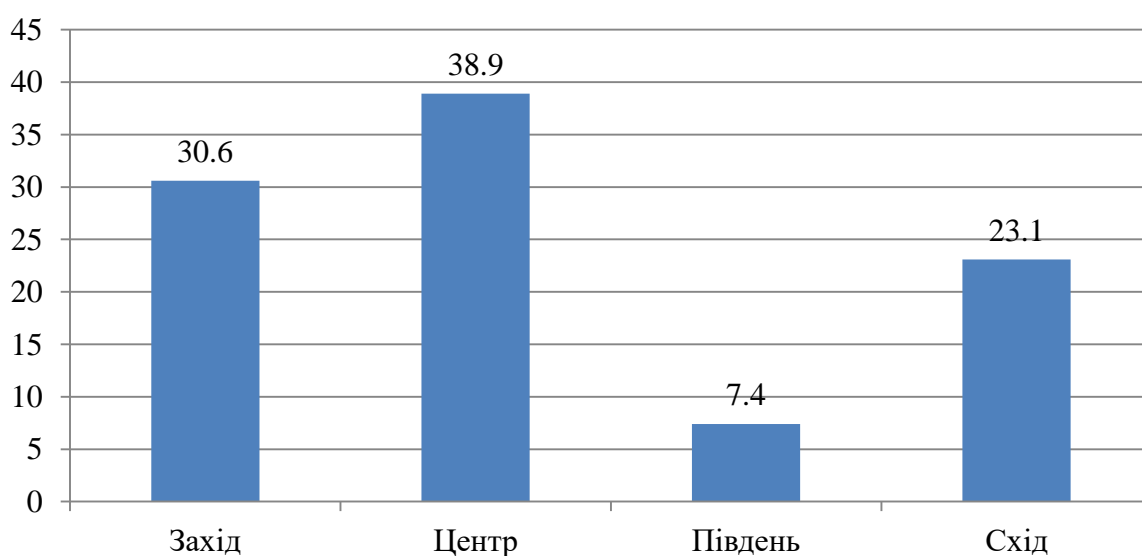

Рис. 3.2. Розподіл потенційних мігрантів за регіонами проживання

Незважаючи на той факт, що з західної частини України вже мігрував значний відсоток населення, їхні жителі все ще залишаються найбільш активними щодо виїзду закордон з метою працевлаштування.

Майбутні трудові мігранти по-різному реагують на ситуацію в країні, та сприймають перспективу покращання чи погіршення обстановки у найближчі роки. Так, на запитання «На вашу думку, у найближчий рік наше життя більш або менш налагодиться, чи ніякого покращення не відбудеться?» Респонденти з чіткими намірами виїзду закордон відповіли, що з їхньої точки зору, покращення не потрібно чекати в найближчі роки — 53,5%. (рис. 3.3). В той час серед осіб, які не збираються найближчим роком покинути Україну — 48,5%. Аналізуючи ці показники, можна дійти висновку, що люди втратили надію реалізувати свій потенціал на батьківщині та шукають можливість знайти для себе за кордоном. Таким чином серед майбутніх мігрантів більший відсоток складають ті, які гостро сприймають поточну ситуацію в суспільстві.

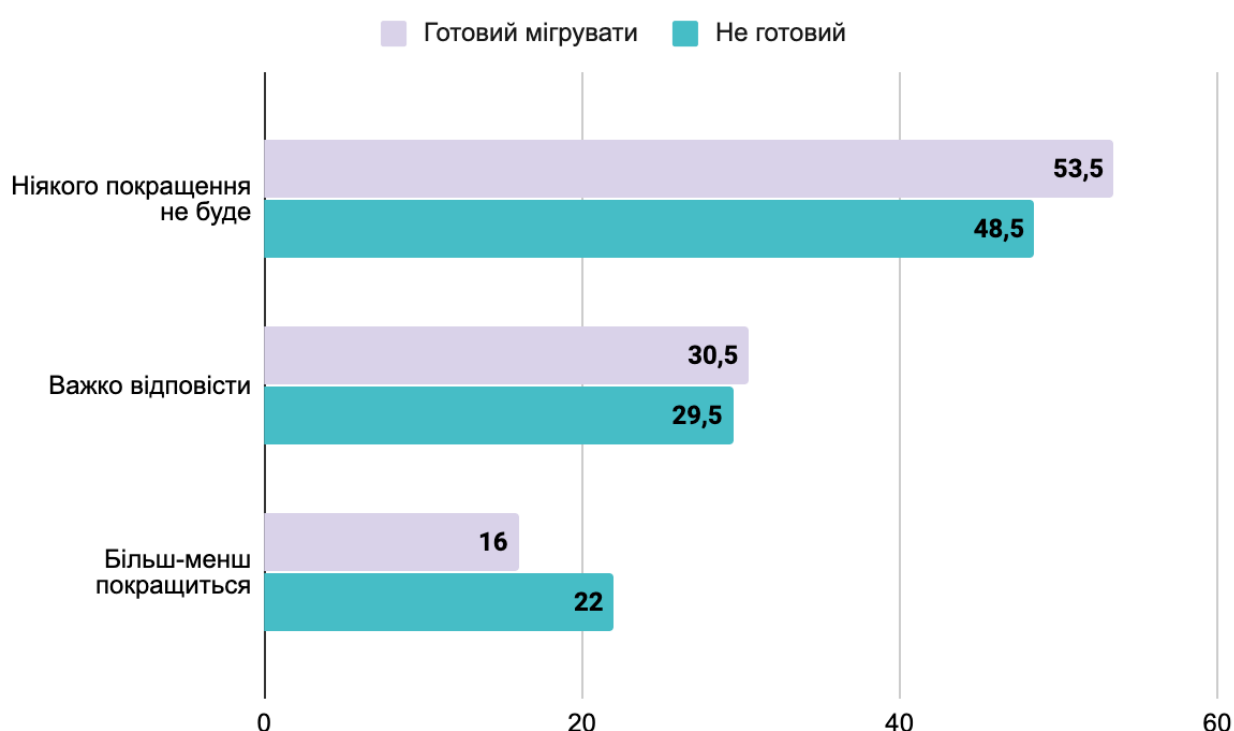

Рис. 3.3. Розподіл потенційних мігрантів за баченням перспектив розвитку країни, %, 2017р [46]

Цікавим показником — 16 %, є відповіді осіб із сформованою міграційною установкою, які вважають, що справи в Україні підуть на краще. У цьому випадку можна прослідкувати певне протиріччя: у випадку, коли ситуація піде на краще немає сенсу міняти місце проживання та пристосовуватись до нового соціо-культурного середовища. Можливо, з однієї сторони, мігранти вірять в те, що ситуація налагодиться, але життєві умови вимагають миттєвого вирішення матеріальних проблем з іншого боку.

Задоволеність громадян своїм становищем у суспільстві є одним із основних показників та чинників, які впливають на міграційні настрої та поведінку індивідів. Визначаючи своє положення у суспільстві як незадовільне, індивід починає шукати причини та осмислювати, чому йому не затишно у країні. Коли індивід не визначає для себе перспектив покращення та реалізації потенціалу у країні проживання, він починає шукати роботу та щастя закордоном.

Підкріпленням цього твердження є відповіді респондентів, які, збираються у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки. На запитання «Наскільки ви в цілому задоволені своїм становищем у суспільстві на сьогоднішній день?» 59,7% з респондентів дали відповідь, що скоріше не задоволені, проти 21% задоволених (рис. 3.4).

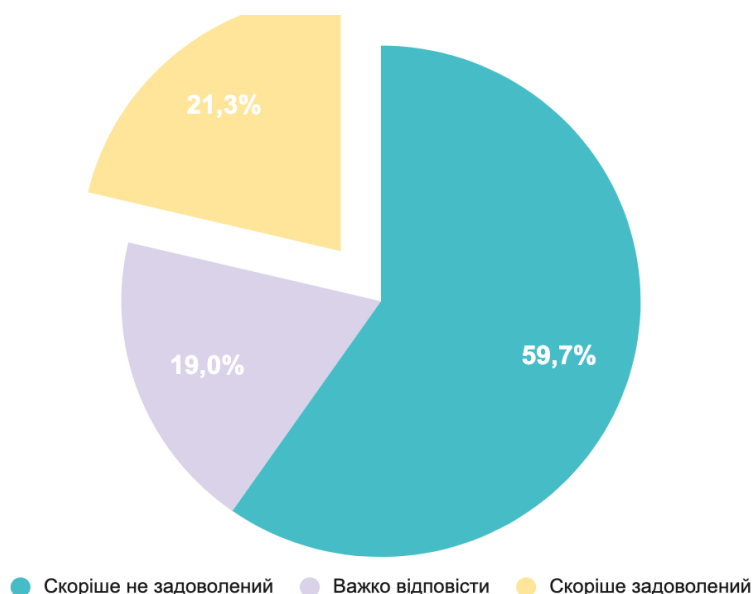

Рис.3.4. Розподіл потенційних мігрантів за задоволенням свого становища в Україні [46]

Одним із узагальнюючих показників міграційних настроїв є морально-психологічні характеристики мігрантів щодо їхньої лояльності до зниження рівня життя в країні. На питання «Як довго ви готові терпіти погіршення рівня життя в країні?» позиція більшості була невтішною, а саме неготовність терпіти, що на пряму пов'язано з розчаруванням в успішності реформ. Таку позицію має кожен третій респондент, який має наміри мігрувати — 32,9% (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Розподіл українців, які збираються найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, за мірою терпіння погіршення рівня життя, %, 2017р. [46]

Намір щодо виїзду	Так, готовий терпіти скільки треба	Деякий час готовий терпіти, але не надто довго	Не готовий терпіти, адже не вірю в успішність реформ	Не готовий, бо мій рівень життя вже зараз нестерпний	Важко відповісти	Разом
Так	5,1	31,9	32,9	21,3	8,8	100,0
Ні	6,5	33,3	28,5	20,8	11,0	100,0

Більша частина респондентів вже не вірить в успішність реформ та як результат, одним із вирішенням проблеми бачить трудову міграцію закордон. Майже третина тих, хто збираються покинути країну та виїхати на заробітки, відповіли, що якийсь час вони готовий терпіти та чекати, але недовго. У цієї категорії респондентів можна помітити соціальну напруженість і роздратованість. Вони вже занадто довго терпіли та безрезультатно чекали на позитивні зміни і саме тому обрали цю відповідь на питання. Наступна група представляє надзвичайно емоційно збуджених людей, які знаходяться за межею бідності, таку позицію має кожен п'ятий із мігрантів, а саме 21,3%. Лише 5,1% серед тих, хто має намір виїхати за кордоном, — це люди, які готові терпіти

зниження рівня життя. Втім, попри таку силу волі, все ж збираються виїхати найближчим роком на заробітки за кордон. Як висновок, очевидно, що серед потенційних мігрантів готових терпіти менше, ніж серед небажаючих мігрувати.

Морально-психологічну оцінку свого положення респонденти підкріплюють станом матеріального забезпечення свого домогосподарства. Бідні (46%) і середні (49%) за добробутом сім'ї, становлять переважну більшість з тих, хто найближчим часом збирається покинути країну з метою заробітків. (табл. 3.4). Серед тих, хто визначає своє положення як заможне серед бажаючих мігрувати небагато, однак майже у сім разів більше, ніж серед небажаючих. Тобто, навіть особи з відносно високим рівнем життя не повною мірою задоволені своїм положенням в Україні. Частка сімей, які знаходяться на межі злидарства, не мають бажання працювати за кордоном, скоріше за все через відсутність матеріальної бази для виїзду закордон.

Таблиця 3.4.

Розподіл українців, які збираються найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, за самооцінкою рівня життя, % [46]

Намір виїзду за кордон	Злиденний	Бідний	Середній	Заможний	Багатий	Разом
Так	1,9	46,3	48,6	2,8	0,5	100,0
Ні	5,1	43,7	50,8	0,5	0,0	100,0

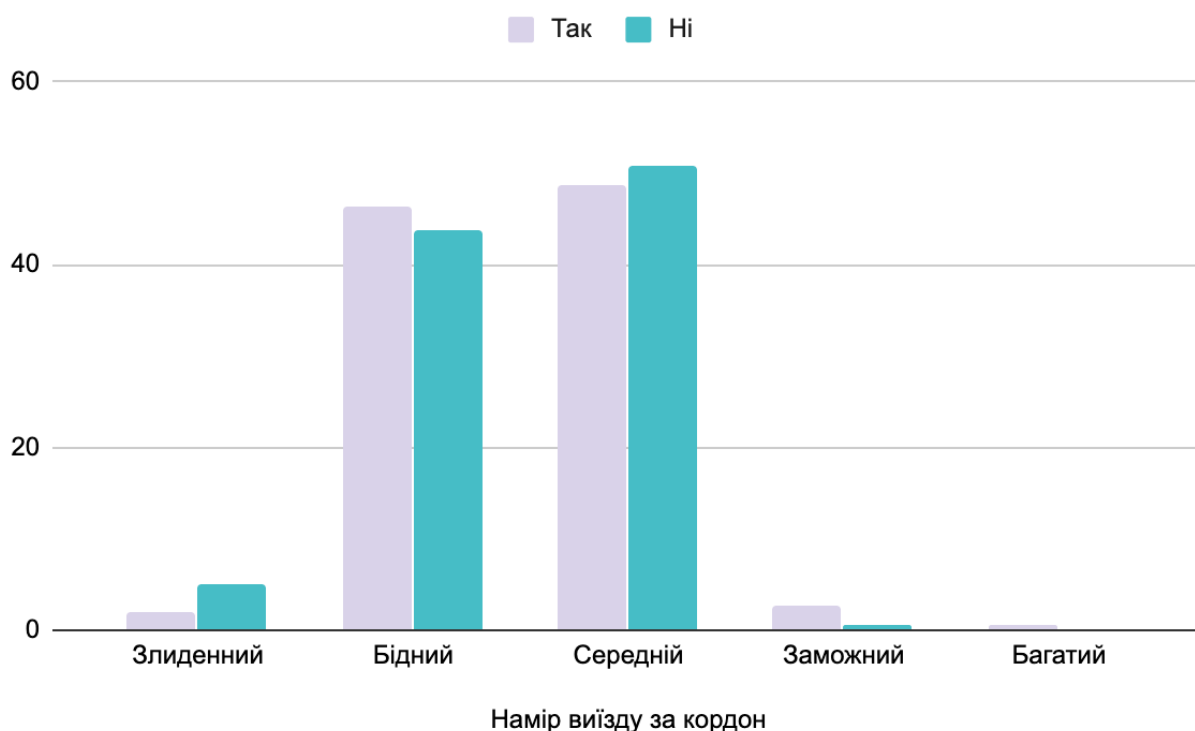

Рис. 3.5. Розподіл потенційних мігрантів за самооцінкою рівня життя [46]

Питання «Що, на вашу думку, краще — терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні миру та спокою, чи у випадках значного погіршення умов життя виходити на вулицю з протестом?» також допомагає висвітлити міграційні настрої громадян.

Результати показують, що серед потенційних мігрантів, більша частка особистостей з активною соціальною позицією. На їхню думку потрібно постійного протестувати проти погіршення умов життя, і ця група респондентів становила 41,1% (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Розподіл українців, які збираються найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, за рівнем стриманості поведінки, %, 2017р.

[46]

Намір щодо виїзду	Потрібно за будь-яку ціну зберегти порядок, мир та спокій	Важко відповісти	Потрібно активно протестувати проти постійного погіршення умов життя	Разом
Так	33,2	25,7	41,1	100,0

Ні	36,7	25,9	37,4	100,0
----	------	------	------	-------

Таким чином, потенційні мігранти відзначаються переважанням негативних почуттів і настроїв, психологічною напруженістю, тим, що терпіння щодо свого соціального становища у суспільстві знаходиться на межі. Ці соціально-психологічні характеристики формуються під впливом соціальних обставин, і їх не слід ототожнювати з рисами характеру особистостей. Про це свідчить зростання чисельності потенційних мігрантів, як тих, хто збирається виїздити на заробітки (з 5,4% у 2012 році до 14,6% у 2018 році), так і тих, хто збирається мігрувати (з 14,4% у 2012 році до 23,5% у 2018 році).

Розглядаючи соціологічний портрет українського мігранта, що має наміри у найближчий рік виїхати на заробітки, можна виділити наступні характеристики: індивід молодше 40 років, із середньою спеціальною або вищою освітою, переважно житель села або малого міста на заході або в центрі країни, який не вірить в успішність реформ в Україні та незадоволений своїм положенням у суспільстві, маючи бідний або середній рівень матеріального забезпечення.

3.2. Тенденції міжнародної трудової міграції

Україна є однією з найпотужніших країн-донорів трудових мігрантів серед європейських країн. Низькі заробітні плати і недостатня кількість робочих місць в Україні спричиняють масштабний виїзд громадян України закордон з метою реалізації потенціалу та пошуку робочих місць закордоном. Власне трудова форма міграції є однією з найпопулярніших в світі та дуже поширеною в нашій країні. Трудова міграція обумовлена різними чинниками та відрізняється за масштабами і складом, але водночас має і спільні риси. Головною мотивацією громадян є шанси покращити своє матеріальне становище або отримати кращі умови для розвитку своїх трудових можливостей, міграції спрямовані насамперед до держав з рівнем життя вище,

аніж на Батьківщині, мізерна частка трудових мігрантів, яким вдалося знайти достойне місце роботи, повертаються на Україну.

Оцінити реальні обсяги трудової міграції досить важко через фрагментарність та неоднорідність даних про міграційні потоки. Число мігрантів з України, що в один і той самий час працюють за кордоном знаходиться на рівні починаючи від 1,5 до 5,0 млн. (табл.3.6)

Таблиця 3.6.

Оцінки частки українських трудових мігрантів

Частка мігрантів з України (трудовах)	Інституція	Примітки	Посилання
1,3 мільйона	Державна служба статистики	Ті, хто виїжджав за кордон з метою працевлаштування хоча б раз за останні 2,5 року	http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/12/bl_ztm_2017.zip
5-8% від усього числа робочої сили	Національний банк України	Близько 865 тис – 1,384 млн.	https://tinyurl.com/y3zlkjma
4 мільйони	Центр економічної стратегії (ЦЕС)	З них 2,6-2,7 млн. одночасно перебувають за кордоном	https://ces.org.ua/migration/
2-3 мільйони	Міжнародний валютний фонд		https://tinyurl.com/y4sy65lg
Загальна оцінка кількості мігрантів з України			
6,5 мільйона	Державна прикордонна служба України (ДПСУ)	«Чистий виїзд» громадян України за кордон з 2002 по 2018 рік (кількість виїздів громадян України мінус кількість в'їздів)	Дані ДПСУ про перетин кордону
5 мільйонів (4,964)	ООН	Базується на офіційних даних країн-членів щодо частки українців або тих, хто народився в державі, враховує віковий період до 1991 року	https://tinyurl.com/y65cdyxc

Незважаючи на інтенсивну українську міграцію, достовірних даних про трудові міграційні процеси недостатньо для аналізу. Через брак достовірної офіційної статистики мігрантів приблизно оцінити обсяги міграції з України можна, проаналізувавши адміністративні дані про в'їзд та виїзд за кордон, статистичні оцінки за результатами дослідження домогосподарств і опитувань мігрантів та роботодавців у найбільших країнах-реципієнтах українських мігрантів та адміністративні дані про видані візи та дозволи на

проживання/роботу у країнах-реципієнтах, а також обсяги грошових переказів з-за кордону. Найбільш достовірною інформацією про довготривалі міграційні потоки в та з України є дані Державної прикордонної служби України про факти перетину українського кордону. Вони показують, що з часу минулого перепису населення за 2001 рік українцями було здійснено 6,3 млн виїздів без подальшого в'їзду: близько 3 млн таких виїздів через європейські кордони та приблизно 3,2 млн — через російський. Станом на серпень 2017 року, Міністерство соціальної політики взяло на облік майже 1,6 млн внутрішньо переміщених осіб (рис. 3.6).

Більша частка українців, які є ті, які покидають країну задля пошуку трудових місць за кордоном, незважаючи на це у 2014-15 рр. спостерігалась хвиля виїздів на навчання та вимушених переселенців з Криму та Донбасу, які виїжджали як у інші регіони України, так і за кордон. За результатами обстеження домогосподарств, проведеного Міжнародної організації з міграції у 2015 році, переважна більшість українських мігрантів виїжджали за кордон з метою працевлаштування — 88%, лише 5% — з метою навчання, 4% возз'єднання родини чи з інших причин.

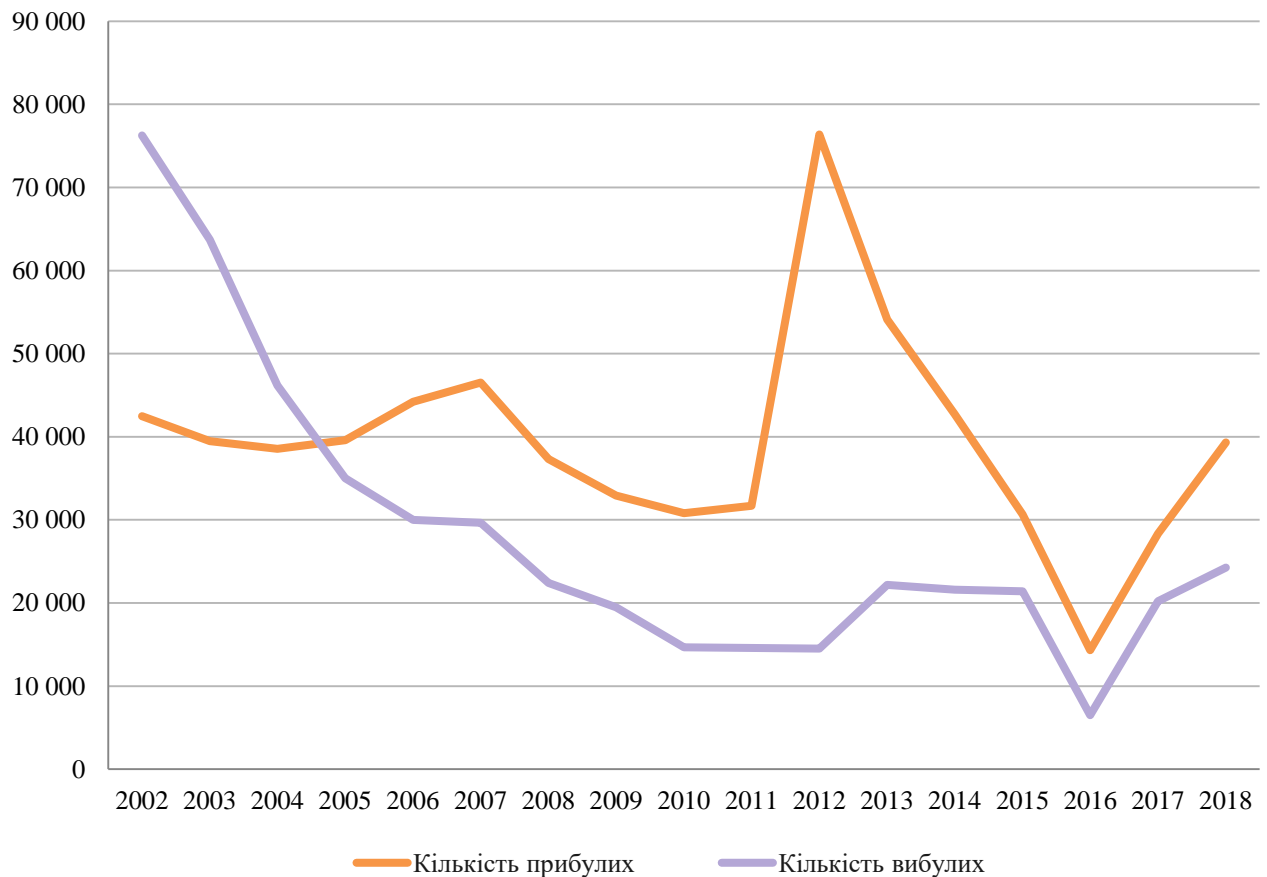

Рис. 3.6. Оцінка динаміки міграційного руху населення України [13]

У 2018 році Київський міжнародний інститут соціології провів дослідження міграційних настроїв, яке показало, що 7% громадян України мають наміри покинути країну на постійне проживання в найближчі 6 місяців, але лише половина з них (62%) почали робити якісь кроки задля переїзду. Ці показники стосуються як тих, хто ще ніколи не був за кордоном, так і тих, хто вже має досвід міграції з метою працевлаштування, та має бажання його повторити.

Основними країнами-реципієнтами української робочої сили, за даними опитування з питань трудової міграції 2017 р., є Польща з їхніми 38,8%, Російська Федерація — 26,3%, Італія — близько 11%, Чеська республіка — 9,4% (табл. 3.7). Інші держав, що є привабливими для українських мігрантів є Сполучені Штати Америки — 1,8%, Білорусь — 1,7%, Португалія — 1,6%,

Угорщина — 1,3%, Ізраїль — 1,1%, Фінляндія — 1,0% та Німеччина, на диво, з найменшим відсотком — 0,8%.

Таблиця 3.7.

Країни - реципієнти трудових мігрантів у 2015-2017 рр. [46]

Країни	Чисельність, тис. осіб	У відсотках
Російська Федерація	342,4	26,3
Польща	506,5	38,9
Італія	146,7	11,3
Чеська Республіка	122,5	9,4
Іспанія	< 10,0	0,8
Німеччина	10,2	0,8
Угорщина	17,1	1,3
Португалія	20,3	1,6
Білорусь	22,5	1,7

Криза 2014 років дає очевидні результати — зниження кількості працюючих мігрантів в Російській Федерації, в той час, коли трудова міграція до країн Євросоюзу інтенсивно зростає. Опитування з питань трудової міграції за 2017 р. показало, що відбулось стрімке зростання частки трудових мігрантів у Польщі на тлі посилення темпів зменшення обсягів міграцій до Росії.

Дані опитувань 2008, 2012 та 2017 років дають підстави стверджувати, що протягом останніх років віковий розподіл трудових мігрантів не зазнав суттєвих змін та все ще розподіляються досить рівномірно за віковим показником. Зі зростанням віку зменшується питома вага трудових мігрантів серед мешканців країни.

Соціальні фактори, які пояснюють переважання осіб молодших вікових груп серед мігрантів, отримують свій прояв завдяки соціальним мережам. При аналізі первинних чинників потягу молодого покоління до трудової міграції до країн Європи, можна спостерігати молодіжну субкультуру міграції, де потенційні мігранти переважно формуються за віковим показником та спільними проблемами та інтересами, оскільки вони мають своєрідний приклад наслідування.

Якщо розглядати статевий розподіл, то переважна частку трудових мігрантів займають чоловіки, при чому питома вага осіб чоловічої статі майже дорівнює відповідному показнику у загальних потоках зареєстрованого вибуття, яка в 2017 р. становила 70,4%.

Аналізуючи розподіл за статтю, можна стверджувати, що інтенсивне залучення до трудової міграції представниць жіночої статі виникає у більш старших вікових групах, приблизно з 40 років.

Сільський сегмент та їх ринки праці знаходяться не в такому вигідному становищі у порівнянні з жителями великих міст, адже для сільського населення можливості працевлаштування у рідному місці проживання є більш обмеженими, що є додатковим стимулом виїжджати за кордон та і в інші населені пункти в середині країни. Зі зростанням віку громадян, активність працевлаштування за кордоном поступово зменшується, натомість у селян спостерігається дві вікові верхівки міграції — 15-24 роки, а також 40-49 років, з наступним зменшенням показника, що аналізується.

Таким чином, населення відрізняється за участю зовнішніх трудових міграціях, що можна пояснити соціально-економічними, демографічними та особистісними факторами. Переважну більшість складають чоловіки у структурі трудових мігрантів, в той час, коли представниці жіночої статі здійснюють міграцію переважно всередині країни до більших міст, а за кордон мігрують по досягненню старшого віку. Сільське та міське населення займають майже однакові позиції у структурі трудових мігрантів, однак рівень міграційної мобільності селян є значно вищим за показники жителів міст, що пов'язано напряму з ринком праці. Міграційні процеси формуються під впливом внутрішніх чинників у державі, а також від зовнішніх чинників — ситуації в країнах можливого переселення, міжнародної ситуації тощо. Внутрішні чинники в країні стимулюють міграцію, як процес просторової мобілізації населення, але спрямованість міграції багато в чому залежить від зовнішніх факторів: попит на робочу силу, рівень зарплат, жорсткість міграційного законодавства, близькість мови, культури, релігії країни

можливого працевлаштування в країні міграції. Очевидним є те, що велика частка потенційних трудових мігрантів не враховують можливих проблем, з якими вони зіткнуться, прибувши до країни-реципієнта.

Таблиця 3.8.

Напрями можливої міграції громадян України, %, 2017 [46]

Вірогідний напрям міграції	Частка тих, хто відповів
До іншої місцевості в Україні	8,0
До Росії	3,7
До інших республік колишнього СРСР	2,1
За кордон колишнього СРСР	13,0
Ще не знаю, куди	22,4
Ніколи і нікуди я не виїжджав би	50,8

Дослідження преференцій трудових мігрантів показує, що протягом останніх десяти років найбільш привабливими країнами для мігрантів були: Польща, Італія, Чеська Республіка, Угорщина, Португалія. Найбільші трансформації можна спостерігати у кількісних показниках мігрантів в Російській Федерації та Польщі, що частково пов'язане зі стрімким погіршенням відносин України з Росією через окупацію Криму та ескалацію військового конфлікту за Сходом.

Визначаються суттєві розрізнення у розподілі за статтю українських мігрантів за країнами. Так, за даними опитування трудових мігрантів 2017 року, найбільша частка жінок працюють у Польщі та складають 42,6%, в Італії – 27,0% і в Російській Федерації – 15,1%. Частки чоловіків, зайнятих в Польщі та Росії приблизно однакові – 37,3% та 31,0% відповідно, 10,7% здійснили міграцію до Чеської Республіки (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Динаміка розподілу трудових мігрантів за статтю та країнами перебування, % [46]

Країни	Жінки	Чоловіки
Польща	42,6	37,3
Російська Федерація	15,1	31,0
Італія	27,0	4,7

Чеська Республіка	6,2	10,7
Португалія	0,4	2,0
Угорщина	0,9	1,5
Інші країни	7,8	12,8

Вікові розбіжності трудових мігрантів є досить характерними за країнами призначення. Найчастіше молодь виїжджає до Угорщини — 33,9%, Польщі (17,8%) та Чехії (16,1%). Натомість в Італії та Португалії частіше працюють особи старшого віку: в Італії 78,2% українських мігрантів перетнули 40-річну межу, в Португалії – 41,4%. Старші 40 років і 51,8% працюючих в Росії (табл.3.10).

Таблиця 3.10

Віковий розподіл трудових мігрантів залежно від країни перебування, %
[46]

Країни	15-24 роки	25-29 років	30-34 роки	35-39 років	40-49 років	50-59 років	60-70 років
Польща	17,8	18,1	10,5	14,4	24,6	13,8	0,8
Російська Федерація	6,9	13,6	19,8	7,9	29,6	22,2	–
Італія	2,5	8,5	5,1	5,7	30,4	39,1	8,7
Чеська Республіка	16,1	5,9	23,6	9,7	26,0	10,0	8,7
Португалія	-	29,1	5,9	23,6	20,7	20,7	-
Угорщина	33,9	9,4	19,3	27,5	4,1	5,8	-
Інші країни	21,9	11,8	17,1	27,4	16,5	5,3	-

Як уже було зазначено, традиційно активну міграційну позицію займають жителі західних областей, таких як Закарпатська, Волинська, Львівська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська.

У дослідженні майбутніх мігрантів характерними є яскраві регіональні відмінності. Особливо помітним та очевидним фактом є потяг жителів Східної частини України до міграції: серед охочих громадян найбільшу частку складають мешканці сходу, а саме 47,6% та центру країни – 30,8%. Мешканці південного регіону займають лише 9,6%, а західний регіон – 12,0%. Те що, більша половина потенційних мігрантів є жителями сходу, можна пояснити ситуацією війни між Росією та Україною, та близькістю їхнього проживання до

лінії фронту на Донбасі. У той самий час до трудової міграції до Росії найбільше зацікавлені мешканці Східного регіону — 8,1% потенційних трудових мігрантів (табл. 3.11), а частка цього регіону у складі всіх потенційних трудових мігрантів, орієнтованих на РФ, сягає 68,7%.

Таблиця 3.11.

**Розподіл потенційних мігрантів, за регіоном проживання та напрямом
можливої міграції, % [46]**

Напрямок міграції	Захід	Центр	Південь	Схід
До іншої місцевості в Україні	4,5	6,7	7,2	11,9
До Росії	0,5	1,8	3,6	8,1
До інших республік	1,3	1,8	6,2	1,6
За кордон колишнього СРСР	11,2	17,6	7,8	10,5
Ще не знаю куди	21,9	22,3	15,5	25,2
Ніколи і нікуди не виїжджав би	60,1	49,7	60,0	42,7
Всього	100	100	100	100

Рівень освіти українських трудових мігрантів є не надто високим. Представники з повною вищою освітою становлять меншу частку респондентів, найбільше осіб із професійно-технічною освітою — 33,9%, у той час, як у складі зайнятого населення України таку освіту мали 26,2%. Серед українських трудових мігрантів частка осіб початковою освітою становить 2,5% (табл.3.12).

Таблиця. 3.12.

Розподіл трудових мігрантів, за рівнем освіти, % [46]

Рівень освіти	2015-2017
Повна вища	16,4
Базова або неповна вища	17,1
Професійно-технічна	33,9
Повна загальна середня	30,1
Базова загальна середня або початкова загальна	2,5

На щастя, масової міграції молоді з вищою освітою на заробітки не спостерігається і це знижує шанси відтоку мізків з України. Більшу частку у міграції з метою працевлаштування займають громадяни з професійно-технічною та повною загальною середньою освітою. Однак найчастіше

міграційні настрої притаманні особам із першим ступенем вищої освіти: 31,7% показують бажання виїхати за кордон, а 2,7% — до іншої місцевості України (табл. 3.13). Найнижчий рівень мобільності закономірно притаманний особам з початковою і неповною середньою освітою.

Таблиця 3.13.

Напрями можливої міграції населення України, за рівнем освіти, % [46]

Напрямок міграції	Початкова, неповна середня	Середня загальна	Середня спеціальна	Перший ступінь вищої освіти	Повна вища освіта
До іншої місцевості в Україні	1,2	6,8	8,6	12,7	7,8
До Росії	5,8	5,4	3,6	2,7	3,0
До інших республік	3,5	1,4	2,3	0,9	2,3
За кордон колишнього СРСР	8,1	12,5	9,6	15,4	18,0
Ще не знаю куди	10,5	18,6	21,9	26,4	25,7
Ніколи і нікуди не виїжджав би	70,9	55,2	54,0	41,8	43,2
Всього	100	100	100	100	100

Аналіз даних дослідження трудових мігрантів та моніторингу міграційних настроїв громадян України показує, що, не зважаючи на прагнення мігрувати, особи з вищою освітою меншою мірою схильні втілювати свої міграційні плани у життя, ніж особи, які мають лише загальний середній освітній рівень або професійно-технічну освіту.

Одними з ключових видів економічної діяльності українських мігрантів можна виділити: будівництво, що складає 38,6% від загальної кількості респондентів, діяльність домашніх господарств, частка якого становить 16,4%, лісове господарство, сільське господарство та рибне господарство — 13,8%. Додатковими індустріями в яких працевлаштовувались громадяни була промислова сфера, частка якої склала 11,2%. Оптова й роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів займають 9,0% від загальної кількості (рис. 3.7) [46].

Рис. 3.7. Розподіл трудових мігрантів з України за видами діяльності

Розглядаючи кризу 2014 років, можна спостерігати помітні зміни в тенденціях зовнішніх міграцій населення України. Згідно з різноманітними соціологічними опитуваннями, проведених різними організаціями, основними змінами є такі:

- збільшення чисельності трудових мігрантів;
- активізація міграції молодого покоління, через поширення міграції з метою освіти;
- пожвавлення довгострокової трудової міграції, що перетікає у постійну форму та вимушений виїзд усієї сім'ї до країн-реципієнтів;
- зміна поглядів на настроїв мігрантів щодо приймаючих країн: з Росії на країни ЄС, особливо на Польщу і відповідне витіснення Польщею Російської Федерації з першої сходинки за кількістю трудових мігрантів з України;

- збільшення частки високоосвічених та висококваліфікованих осіб серед зовнішніх мігрантів з України;
- певне збільшення частки мігрантів з неврегульованим статусом в країнах-реципієнтах, що є особливістю тих, хто мігрує вперше.

Досліджуючи ситуацію масштабної міграції та враховуючи, що майже 41% від трудових мігрантів з України у 2015-2017 рр. є молодшими за 35 років і лише 20% є старшими за 50, можна виділити такі наслідки:

- 1) поступове зростання браку робочої сили на ринках праці приймаючих суспільств, що згодом перетвориться на масштабну проблему;
- 2) демографічне старіння населення та як висновок збільшення навантаження на населення працездатного віку;
- 3) стимуляція депопуляції, тенденції якої останні 25 років є найвищими в європейських країнах .

На жаль, в сучасних умовах більша частка розглядає зміни в особистому житті пов'язуючи їх з радикальними змінами, такими як зовнішньою міграцією, а потяги та наслідування поведінки старшого покоління трансформує бажання більшості молодих осіб покидати країну з метою працевлаштування, а згодом і на постійне місце проживання, посиляючись на відповіді 29-35% осіб віком від 18 років, які були опитані в 2017 році. Однак лише 62% з 7% жителів України, що хотіли б у найближчі 6 місяців виїжджати на тривалий (більше 3 місяців) строк, приймають необхідні міри — 4,5% від чисельності населення є особами більше 18 років, що є близько 1,5 млн. осіб у віковій групі від 18 до 64. Безперечно, це значна сукупність населення.

Україна, враховуючи ідеальне географічне розташування, помірний клімат, наявність багатих природних ресурсів, відкрите українському населення, наша країна отримує гарну спробу запозичити досвід та імплементувати шлях європейських держав, наприклад Італії, яка протягом дорого часу були донором робітників для розвинених європейських країн, але згодом запозичила шлях країни-реципієнта, у зв'язку зі стрімким розвитком держави, де мігрантами є не лише особи з країн третього світу, але й велика частка європейського

населення. Для того, щоб перетворитися з країни донора на країну-реципієнта необхідно не тільки бути розвинутою країною з політичною стабільністю, але також мати наявні конкурентні місця праці для мігрантів, з високим рівнем оплати праці та гідними умовами, а також наявна зростаюча позитивна тенденція покращення якості та умов життя суспільства.

ВИСНОВКИ

Розгляд міграційних процесів як територіальне переміщення ототожнюється з загальним терміном «руху» та «соціальної рухливості одиниць», у ході якого відбувається перетин не тільки міждержавних, а також соціокультурних кордонів. Вибір щодо міграції це відповідальний вибір кожного потенційного мігранта, який повинен бути узгодженим із життєвою стратегією і майбутніми планами індивідів.

Поняття міграції розглядається соціологією міграції як соціальний процес, який включає в себе просторове переміщення, готовність потенційного мігранта до міграції та пристосування до нового середовища. Формування поняття «потенційна міграція» відбулося через виокремлення готовності індивіда до міграційного процесу як окремої, що є результатом реалізованого, а також запланованого вибору індивіда.

Міжнародну міграції з метою працевлаштування неможливо розглядати тільки як стратегію адаптації та пристосування до нових, невизначених умов, адже невід'ємною складовою міжнародної трудової міграції є можливість самореалізації індивіда та розкриття його професіонального потенціалу. Таким чином, ці умови є необхідними для дослідження ризиків, що з'являються у процесі міжнародної трудової міграції.

Міжнародна трудова міграція є продуктом вибору життєвої стратегії індивіда в рамках власної професійної компетенції, що нівелює адаптацію до умов життя або досягнення успіху за допомогою територіального переміщення за межі соціокультурних та політичних меж. Як висновок, зовнішня міграція є не тільки бажанням знайти кращі умови праці та життя, за допомогою територіального переміщення, але й особливою життєвою стратегією, що є виправданням значних соціальних ризиків.

Наявні соціальні ризики є невірною оцінкою мігрантами власного рішення щодо міграції, де можлива соціальна небезпека є цілком припустимою. Соціальна небезпека, що є результатом індивідуального вибору трудового

мігранта, зіставляється з соціальними ризиками за допомогою розрахунку балансу переваг і шкоди, позитивних та негативних наслідків зовнішньої міграції.

Соціальні ризики потенційних трудових мігрантів виникають поза конфліктом між капіталом і працею, що було характерною відмінністю індустріального суспільства. Соціальні ризики виникають через конфлікт між професіоналізмом та некомпетентністю працівників та формуються за індивідуальним вибором потенційних мігрантів, а також загрожують втратою частини якостей, таких як компетентність або ініціативність, що в першу чергу, стосується впевненості, можливості робити самостійні рішення, шукати та використовувати зворотний зв'язок із суспільством. Міжнародні трудові мігранти повинні розуміти, що особистим вибором вони можуть провокувати небезпеку не тільки для свого оточення, але й для всього соціально-економічного потенціалу рідної країни. Вибір трудового міграційного процесу як стратегії може бути недостатньо обґрунтованим та мотивованим через недостовірну оцінку рівня готовності до переміщення та невизначеність під час перебування в іншому соціокультурному середовищі.

Нові соціальні ризики, що напряду пов'язані із міжнародною міграцією українського населення, є різноманітними та досліджуються в економічному, культурному, правовому, політичному та економічному розрізі.

У порівнянні з більшістю європейських країн, Україна помітно поступається за рівнем та якістю життя українського населення, що примушує переїжджати частину індивідів з амбіціями, які бачать у переселенні головний спосіб покращення свого становища.

Особливості міграційної поведінки індивіда є продуктом його уявлень про умови макросоціального середовища в якому він знаходиться: світ, країна, регіон, етнос, конфесія тощо, а також мікросередовища, до якого можна віднести коло друзів, трудовий колектив, сім'ю. А також важливим є результат вибору життєвих стратегій мігранта, його особистісних рис та планів на майбутнє.

Соціологічний портрет потенційного трудового мігранта з України наступний: індивід молодше 40 років, із середньою спеціальною або вищою освітою, переважно житель села або малого міста на Заході або в Центрі країни, який не вірить в успішність реформ в Україні та незадоволений своїм положенням у суспільстві, маючи бідний або середній рівень матеріального забезпечення.

Потенційні міграційні настанови є максимально повним і точним віддзеркаленням настроїв мігрантів:

- невисокої оцінки рівня життя мігрантів, а також рівня розвитку країни та ситуації в ній, за відсутності позитивного погляду та віри у стрімкі зміни, що змусять мігранта залишитись у країні (майже 54% мігрантів не чекають на покращення, а лише 16,0% вірять в успішність реформ);
- мігранти не бачать можливих перспектив для свого соціального кола, у більшій мірі для сім'ї;
- більшість потенційних мігрантів впевнені, що у європейській країні значно вищий рівень життя, що допоможе покращити матеріальне становище мігруючих громадян;
- віра у власні можливості та легке інтегрування у суспільство приймаючої країни, такі складові, як пошук житла, нової роботи, вивчення мови, пристосування до клімату тощо. Ця інтеграція може відбуватися через наявні територіальні зв'язки та цінний досвід сімейної міграції;
- розповсюдження думки щодо різних форм міграції та створення особливої моди на міграційні процеси, особливо що стосується осіб з високим рівнем освіти;
- розгляд потенційними мігрантами міграції як одну із форм соціального ліфту, що дає можливість покращити соціальне та матеріальне становище у суспільстві.

Звертаючи увагу на зовнішні чинники міграційних процесів, можна визначити потребу у додатковій робочій силі у більшості країнах як у східних, так і західних регіонах згідно державних кордонів. Частина країн з високим

рівнем життя, що бажають бути приймаючими країнами, зросла з 2% у 1996 р. до 22% у 2011 р., а більша частина тих, що заохочують міграцію закордонних працівників з високою кваліфікацією досягла цілих 60%.

Завдяки безвізовому режимові з країнами європейського союзу, можливості трудової міграції українського населення значно зросли, адже безвізовий режим дозволив зробити подорожі не тільки дешевшими, а й простішими, спростив пошук місця роботи або навчання, що є також міграційним процесом.

Основними країнами-реципієнтами української робочої сили, за даними опитування з питань трудової міграції 2017 р., є Польща з їхніми 38,8%, Російська Федерація — 26,3%, Італія — близько 11%, Чеська республіка — 9,4% (табл. 3.7). Інші держав, що є привабливими для українських мігрантів є Сполучені Штати Америки — 1,8%, Білорусь — 1,7%, Португалія — 1,6%, Угорщина — 1,3%, Ізраїль — 1,1%, Фінляндія — 1,0% та Німеччина, на диво, з найменшим відсотком — 0,8%.

Сільський сегмент та їх ринки праці знаходяться не в такому вигідному становищі у порівнянні з жителями великих міст, адже для сільського населення можливості працевлаштування у рідному місці проживання є більш обмеженим, що є додатковим стимулом виїжджати за кордон та і в інші населені пункти в середині країни. Зі зростанням віку громадян, активність працевлаштування за кордоном поступово зменшується, натомість у селян спостерігається дві вікові верхівки міграції — 15-24 роки, а також 40-49 років, з наступним зменшенням показника, що аналізується.

Незважаючи на поширений погляд на масовий виїзд молодого покоління з вищою освітою з метою заробітків та працевлаштуватися, цю тезу не було підтверджено. Аналіз даних дослідження трудових мігрантів та моніторингу міграційних настроїв громадян України показує, що, незважаючи на прагнення мігрувати, особи з вищою освітою меншою мірою схильні втілювати свої міграційні плани у життя, ніж особи, які мають лише загальний середній освітній рівень або професійно-технічну освіту. У зв'язку з цим, на жаль,

мігранти з України здебільшого займають не такі привабливі робочі місця, що напряду пов'язано з кваліфікацією та освітою, що здобули мігранти.

Більша частка трудових мігрантів з України, а саме 41,6% є особами, що задіяні у найпростіших професіях, чверть респондентів становлять особи, що працюють з інструментами, кожного сьомого мігранта можна зустріти у торгівлі та сфері послуг, і тільки кожен одинадцятий мігрант є професіоналом у престижній сфері.

При дослідженні міграції було виявлено, що можливо виокремити три положення щодо зростанні міграційної ситуації в нашій державі згідно з рівнем життя в країні та її можливого розвитку:

1. Трансформація короткострокової міжнародної трудової міграції у безповоротну форму посилиться, при умові, що ключові показники розвитку економіки в країні стабілізуються як у 2016-2017 роки, тобто суттєво не зміняться на краще, у цьому випадку ми будемо спостерігати масштабний зріст міграції закордон. Можливо будемо спостерігати зміщення пріоритетів у географії міграційних настроїв і громадяни, що мають роботу у Польщі, будуть намагатись знайти роботу у ще більш розвинутих та стабільних країнах європейського союзу, наприклад у Німеччині, відсоток міграції куди на разі є найнижчим. Особливо можна очікувати інтенсивне зростання міграції по всій території країни, а не тільки ближчих міст до кордонів.

2. Очевидно, що з погіршенням політичної й економічної ситуації в Україні, міграція буде мати більш інтенсивний характер й кваліфіковані спеціалісти будуть шукати щастя за кордоном. У цьому випадку навіть можливе зростання частки осіб, що працюють у Російській Федерації, адже цей напрямок міграції є територіально і матеріально вигідним для багатьох.

3. При стабільному розвитку і відсутності криз, інтенсивність довгострокової міграції зменшиться, а у випадку дотримання спеціальної політики можна розраховувати на повернення невеликої частки мігрантів, що виїхали на довгий термін. Звертаючись до досвіду інших країн, можна припустити, що збільшиться інтенсивність міграції з країн третього світу до

України. Через певний час Україна буде здатна сформувати та здійснити «міграційний перехід» та перетворитися з країни-донора на країну-реципієнта, як у свій час це зробили більшість європейських країн, що було розглянуто на прикладі Італії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.
2. Арутюнян Ю.В., Дробижева Л. М., Сусоколов А. А. Этносоциология / Ю. Арутюнян, Л. Дробижева, А. Сусоколов. – М.: Аспект- Пресс, 1999. – 271с.
3. Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки / Ю. Бачинський / ред. і передм. В Маркуся. – К.: Інтел, 1995. – 340 с.
4. Бурдьє П. Форми капітала [Електронний ресурс] / П. Бурдьє / пер. М.С. Добрякової // Економічна соціологія: електронний журнал. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 60-74. – Режим доступу : http://ecsoc.hse.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf
5. Бурдьє П. Соціальне простірство і генезис "класів" / П'єр Бурдьє // Бурдьє П. Соціологія політики – М.: Socio-Logos, 1994. – С. 53-98.
6. Валлерстайн І. Три окремих випадки гегемонії в історії капіталістичного світу - економіки / І. Валлерстайн // Ойкумена. Альманах порівняльних досліджень політичних інститутів, соціально-економічних систем і цивілізацій. – Вип. 1. – Харків: Константа, 2003. – 218 с.
7. Вебер М. Основні поняття стратифікації / М. Вебер // Людина і суспільство. Хрестоматія / під ред. С.М.Макеєва. – К.:Інститут соціології НАН України, 1999. – С. 85-106.
8. Ганжа А. О., Зотов А. А. Гуманістична соціологія Флоріана Знанецького / А. О. Ганжа, А. А. Зотов // Соціологічні дослідження. – 2002. – № 3. – С. 112-120.
9. Дюркгейм Е. О розділенні суспільного праці. М.: Канон, 1996. 432 с.
10. Економічна активність населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2018 році <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- 11.Євтух В. Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013 – № 1 – С. 3- 26.
- 12.Закон України "Про міграцію". – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish>
- 13.Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження) http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/12/bl_ztm_2017.zip
- 14.Ионцев В.А. Международная миграция / В.А. Ионцев. – М.: М-во по делам федерации, нац. И миграц. Политики Рос. Федерации, 2001. – Вып. 3. Прил. К журн. "Миграция в России". – 112 с.
- 15.Ионцев В.А. Классификация основных научных подходов в изучении миграции населения / В.А. Ионцев // Миграция населения. Вып. 1: Теория и практика исследования. – М., 2001. –176 с.
- 16.Кірнос І. Систематизація нових соціальних ризиків у контексті переходу до постіндустріального суспільства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. 2011. – № 706. С. 88 – 93.
- 17.Кухта М., Мартинюк І. Проблема концептуалізації поняття «життєві стратегії» в соціологічному дискурсі. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2012. Вип. 56. С. 7 – 20.
- 18.Кухта М. «Життєві стратегії»: поняття та особливості формування. Соціальні виміри суспільства. 2011. № 3. С. 76 – 88.
- 19.Луман Н. Риск и опасность. Отечественные записки. – 2013, №2 (53). URL: <http://magazines.russ.ru/oz/2013/2/3l-pr.html>
- 20.Майданік І. П. Підприємницький потенціал дітей трудових мігрантів в Україні. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. К. : НІСД, 2011. С. 131 – 142.

- 21.Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / О.А. Малиновська. – К.: НАДУ, 2004. – 235с.
- 22.Малиновська О. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. Демографія та соціальна економіка. – 2012. № 1. С. 77 – 86.
- 23.Малиновская Е.А. Трудовая миграция из Украины на пути самоосознания и самоорганизации / Е. А. Малиновская // Миграция XXI век. – 2012. №3. – С.47-51
- 24.Мешавкина Н. Социальный риск в современном российском обществе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Специальность 22.00.04. – Социальная структура, социальные институты и процессы. Уфа, 2006. 144 с.
- 25.МОН Представництво в Україні. Міжнародна термінологія у сфері міграції: україно - англійський тлумачний словник. Київ, 2015.
- 26.Новосад К. Я. Нові соціальні ризики міжнародних трудових мігрантів в умовах переходу до постіндустріального суспільства. Український соціум. 2017. Вип. 4(63). С. 123-132.
- 27.Новосад К. Я. Трансформація становища угорців у контексті міжкультурних домовленостей. Закарпаття в системі соціальних трансформацій України. Звіт про науково-дослідну роботу. УкрІНТЕІ. 2014. С. 60-66.
- 28.Ніколаєвський В., Прохоренко Н. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення. Вісник міжнародного слов'янського університету. 2009. Т. 12. № 1. С. 34 – 39.
- 29.Новосад К. Я. Соціологічна концептуалізація ризику в контексті соціокультурних підходів. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Соціологія. 2014. Т. 234, Вип. 222. С. 129-131
- 30.Парк Р. Экология человека / Р. Парк // Теория общества. / Под ред. А.Ф. Филиппова. – М.: Кучково поле, 1999. – С. 384-401

31. Парсонс Т. О структуре социального действия / Талкотт Парсонс. – М.: Академический проект, 2000. – 880с.
32. Петрова І.Л. Ринок праці: процес сегментації / І.Л. Петрова. – К.: УДПУ, 1996. – С. 108.
33. Повна таблиця – ЦЕС, Скільки українців поїхало за кордон і що з цим робити, с. 6 <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf>
34. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії, стиль і спосіб життя. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 4. С. 156 – 167.
35. Прибиткова І. М. Вплив світової фінансово-економічної кризи на зарубіжну трудову міграцію з України. Регіональна економіка. 2010. № 1. С. 148 – 155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2010_1
36. Про мінімальні норми соціального забезпечення: конвенція МОП від 28.06.1952 р., № 102. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1024-19>
37. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л. Л. Рыбаковский; Отв. ред. Т. И. Заславская; АН СССР, Ин-т социол. исслед. – М.: Наука, 1987. – 199 с.
38. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения (вопросы теории) (монография). [Электронный ресурс] / Леонид Леонидович Рыбаковский // ИСПИ РАН, 2003. – 238 с. – Режим доступа: <http://rybakovsky.ru/migracia2.html>
39. Світлов О. До питання розуміння поняття «міграція» в сучасних соціологічних теоріях / О. Р.Світлов // Соціологія і соціальні трансформації: Матеріали IV Міжнародної конференції студентів та молодих науковців. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка 8-9 грудня, 2011 р. / Під ред. д.соц. н., проф. В.І. Судакова. – К.: Логос, 2012. – С. 18-20.
40. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин / Общ.ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
41. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.

42. Социологическая теория: История, современность, перспективы: Альм. журн. «Соц. обозрение» / ред. Филиппов А. Ф. и др. СПб.: Владимир Даль, 2008. 831 с.
43. Судаков В. Ресурсні детермінанти процесу трансформації праці та зайнятості. Ринок праці та зайнятість населення. 2015. № 1. С. 34-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_1_11
44. Туленков М., Туленкова І. М. Стратегії професійної ресоціалізації безробітних. Ринок праці та зайнятість населення. – 2015. № 1. С. 43 – 46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_1_13
45. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. – 396 с.
46. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 4 (17) / Головні редактори д. екон. н. В.М.Ворона, д. соціол.н. М.О.Шульга. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. – 550 с. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-2017monitoring.pdf>
47. Хом'як А.А. Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка, Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3 (43) 2019. – С.139-146.
48. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка ; [пер. с англ. под ред. В.А.Ядова]. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 223 с.
49. Шюц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / ред. Г. С. Батыгин. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с.
50. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Ян Щепанский. – М.: Наука, 1969. – 334 с.
51. Юдина Т.Н. О социологическом анализе миграционных процессов/ Т.Н. Юдина // Социол. исслед. – 2002. – № 10. – С.102-109.

- 52.Юськів Б. М. Десять міфів про сучасну міжнародну трудову міграцію в Україні. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. – 2012. № 20. С. 66 – 73.
- 53.Яницкий О. Социология риска: ключевые идеи. Мир России. 2003. № 1. С. 3 – 35.
- 54.Taylor-Gooby P., Cebulla A. The Risk Society Hypothesis: an empirical test using longitudinal survey data. Journal of Risk Research. 22 August 2010. P. 1 – 21. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/13669877.2010.488744>
- 55.Todaro Michael P. International Migration in Developing Countries / Michael Todaro. – Geneva: International Labor Office, 1976. – 94 p.
- 56.Massey D. Economic development and international migration in comparative perspective / D. Massey // Population and development review. – 1988. – vol. 14. – №3. –397 p.
- 57.Woods D. Welfare State Reform. Institute of Political Science, University of Tobingen. 2007. 30 p. URL: [http://www.policynetwork.net/uploadedFiles/Research_Programmes/Review%20%20Welfare%20State%20Reform%20\(Woods\).pdf](http://www.policynetwork.net/uploadedFiles/Research_Programmes/Review%20%20Welfare%20State%20Reform%20(Woods).pdf)
- 58.Ravenstein E. The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London. Vol. 48, No. 2 (Jun., 1885). P. 167–235.
- 59.United Nations Development Program, «Human Development report 1994» // United Nations Development Programme (UNDP), New York. 1994. 226 p. URL:http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf
- 60.Social Expenditure Database. OECD (2018), Labour force participation rate (indicator). URL: <https://data.oecd.org/emp/labour-force-participation-rate.htm>

ДОДАТКИ

Міграційні настанови і плани поселенських груп, % 2017 рік [46]

Міграційні наміри українців, напрямки та країни виїзду	Розподіл міграційних настанов і планів жителів України				
	Усі жителі України	В тому числі за типами поселення			
		Київ	Місто з населенням понад 250 тис, осіб	Невелике місто	Сільське поселення
Якби Ви надумали виїхати з Вашого населеного пункту, то куди?					
До іншої місцевості в Україні	7,9	1,5	9,5	11,5	5,7
До Росії	3,7	2,2	5,0	4,6	2,6
До інших республік колишнього СРСР	2,1	2,2	2,0	1,6	2,5
За кордон колишнього СРСР	13,0	26,5	13,9	14,7	8,8
Ще не знаю, куди	22,5	14,7	25,0	24,7	20,8
Ніколи і нікуди я не виїжджав би	50,8	52,9	44,6	42,9	59,6
Чи збираєтесь Ви у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки?					
Так	12,1	9,5	9,2	13,2	13,7
Ні	87,9	90,5	90,8	86,8	86,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Міграційний рух населення України у 2002 - 2018 роках [13]

Роки	Кількість прибулих	Кількість вибулих
2002	42 473	76 264
2003	39 489	63 699
2004	38 567	46 182
2005	39 580	34 997
2006	44 227	29 982
2007	46 507	29 669
2008	37 323	22 402
2009	32 917	19 470
2010	30 810	14 677
2011	31 684	14 588
2012	76 361	14 517
2013	54 100	22 187
2014	42 698	21 599
2015	30 659	21 409
2016	14 311	6 495
2017	28 360	20 234
2018	39 307	24 252